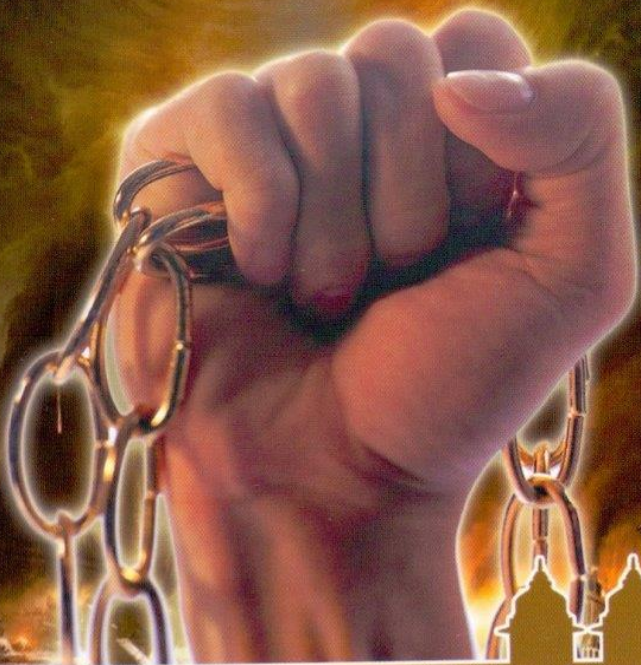

प्रखर प्रतिभेची जननी इच्छा शक्ती

-पं. श्रीगणेश शर्मा आचार्य

प्रखर प्रतिभेची जननी इच्छा शक्ती

लेखक
पं. श्रीराम शर्मा आचार्य

सामान्यापासून असामान्य बनविणारी शक्ती

मानवी शरीरातील सर्वात जास्त संवेदनशील अवयव आहे 'मेंदू'. तो केवळ विचार व चिंतन करण्याचे कार्य करीत नाही, तर त्यामध्ये उत्पन्न होणारी विद्युत शक्ती संपूर्ण शरीराच्या क्रियांचे संचालन करीत असते. अचेतन मेंदूशी संबंधित असंख्य नाड्या शरीराच्या प्रत्येक घटकाशी जुळलेल्या आहेत. त्या संबंधित घटकांची नीट व्यवस्था ठेवतात, आवश्यक आदेश देतात तसेच समस्या पण दूर करतात.

ही झाली शारीरिक चर्चेची बाब. या व्यतिरिक्त सचेतन भागाद्वारे विभिन्न आवश्यकतांच्या पूर्तीसाठी मन व बुद्धिद्वारे निर्णय घेतले जातात आणि त्यांच्या पूर्तीसाठी योजना बनविण्याची व त्या कार्यान्वित करण्याची जबाबदारी स्वीकारली जाते. हा सचेतन भाग प्रखर झाल्यावरच मनुष्य प्रतिभासंपन्न बनतो व अनेक सफलता संपादन करतो. बाह्य मेंदूचा स्तर मंद झाल्यावर मनुष्य मूर्ख असल्याचे म्हटले जाते व त्याचे चिंतन विचित्र व विस्कळित राहते.

जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रास मेंदू प्रभावित करीत असतो. त्याच्या स्तरावरच शारीरिक आरोग्याचे चढ उतार होत असतात. मनोविकार आपले आरोग्य बिघडवून व्यक्तिमत्त्वास विकृत करणारे प्रमुख कारण आहे. अशा प्रकारे एखाद्या मनुष्याच्या व्यक्तिमत्त्वात गुण, कर्म आणि स्वभावाची दिशाधारा याच आधारावर निश्चित होते की मेंदूस कशा प्रकारे प्रशिक्षित केले व कशी सवय लावलेली आहे.

तसे तर एखादी व्यक्ती आकांक्षांच्या अनुरूप आपले मनोबल विकसित करू शकते, त्यानुसार साधनांची जुळवाजुळव करू शकते आणि त्या दृष्टीने साहाय्यक सिद्ध होणाऱ्या व्यक्तींशी संपर्क साधू शकते, परंतु हे अपवाद रूपातच होत असते. सोबती, सहयोगी आणि कुटुंबातील

व्यक्ती ज्याप्रकारे जीवन जगतात, त्याचेच सामान्यपणे अनुकरण होऊ लागते. सत्संगाच्या तुलनेत स्वाध्याय प्रभावशाली असतो. जर उन्नतिशील बनविणाऱ्या बाबींनी परिपूर्ण असे साहित्य मिळत राहिले आणि त्यामध्ये प्रस्तुत केलेल्या विवेकपूर्ण तथ्यांना विवेकपूर्वक स्वीकार करीत राहिले तर संवेदनशील मेंदू ज्या प्रकारचे वातावरण त्यास प्रभावित करीत असेल. त्याच प्रकारच्या साच्यामध्ये ढळू लागतो.

प्रकृती देखील ऋतू व वयानुरूप माणसामध्ये कित्येक परिवर्तने करीत असते. कामवासना, मनोरंजनाची तीव्र इच्छा या बाबी खरे तर हार्मोनशी संबंधित आहेत. परंतु संचित संस्कारदेखील भल्या-बुऱ्या कामांसाठी प्रेरित करीत असतात. मेंदू हा आईच्या गुण-कर्मांनी अत्यधिक प्रभावित होत असतो. म्हणूनच म्हटले जाते की सुसंतती प्राप्त करण्याच्या आकांक्षापूर्तीसाठी जननीचा स्तर उच्च प्रतीचा करणे गरजेचे असते. तिचे आरोग्य व शिक्षण या व्यतिरिक्त असे वातावरण उपलब्ध करून दिले पाहिजे, ज्यामध्ये प्रसन्नते सोबतच नीतिमतेचीही प्रेरणा मिळत राहिल. सुयोग्य संततीसाठी जननीचा स्तर उंचावण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. दूध पिण्याप्रमाणेच मूल हे स्वभावाच्या विशेष बाबीदेखील बऱ्याच प्रमाणात आईकडूनच प्राप्त करीत असते.

हा झाला मानसिक विकासाचा पहिला अध्याय. दुसऱ्या अध्यायामध्ये शालेय प्रशिक्षणास महत्त्व दिले जाते. अभ्यासक्रमाच्या मदतीने विभिन्न प्रकारच्या ज्ञानाची आणि माहितीची आवश्यकता बऱ्याच प्रमाणात पूर्ण होते, परंतु शिक्षक आणि सोबत्यांच्या स्वभावामुळे तयार होणारे वातावरणदेखील मानसिक विकासामध्ये कमी सहायक नसते. म्हणूनच ज्यांना बुद्धिमान बनायचे आहे, त्यांना अशा वातावरणात शिकविले जावे, जिथे मूर्खपणाच्या गोष्टी होत नसतील.

मानवी मनाच्या भिन्नपणात आणि वैशिष्ट्यांमध्ये प्रकृतीच्या सूक्ष्म प्रवाहांचाही प्रभाव पडतो. प्रत्येक मेंदूची जडण-घडण पाहिली असता ती एकसारखी आढळून येत असली, तरी त्याच्या न्यूरॉन घटकांच्या आकार-प्रकारामध्ये खूप फरक असतो. ज्या प्रकारे तळहातावरील रेषा आणि बोटांच्या अग्रभागांवर असणाऱ्या चिह्नांमध्ये प्रत्येक मनुष्याची स्थिती भिन्न असते, त्याचप्रमाणे मेंदूच्या न्यूरॉन, जीवकोष आणि विद्युत कंपनांमध्ये भिन्नता असते. मेंदूमध्ये दोन प्रमुख ग्रंथी आहेत. एक पिट्यूटरी व दुसरी पीनियल. या दोहोंमुळे हार्मोनस्तरीय स्त्रावांचा प्रवाह वाहत राहतो. त्यांची न्यूनाधिकता तसेच दिशाधारेनुरूप मनुष्याच्या आवडी-निवडी व प्रतिभा प्रवाहित होत असतात. वंशानुक्रमाने मागील पिढ्यांपासून मिळालेले वारसात्मक गुण-धर्मदेखील याच क्षेत्रामध्ये विद्यमान असतात. ग्रह-नक्षत्राचे विकिरण एका मेंदूवर एक प्रकारचा प्रभाव टाकते, तर दुसऱ्यावर दुसऱ्या प्रकारचा. अशी अनेक उदाहरणे पाहिल्यानंतर असे म्हणायला हरकत नाही की मेंदू म्हणजे प्रकृतीने दिलेली एक प्रकारची देणगीच आहे व त्याच आधारे मनुष्य मूर्ख किंवा बुद्धिमान होत असतो. स्वभाव आणि चिंतनाच्या दृष्टीनेही तो याच कारणांनी प्रभावित होत राहतो. ही तथ्ये दर्शवितात की सौंदर्य आणि कुरूपतेप्रमाणे मेंदूच्या विलक्षण बाबीदेखील प्राकृतिक कारणांनी व जन्मजात संस्कारांनी प्रभावित होत राहतात. असे असले, तरी वातावरण आणि संकल्पाचे स्वतःचे एक महत्त्व आहे. कालिदास, वरदराज इत्यादींची उदाहरणे अशी आहेत, ज्यामध्ये त्यांची आरंभिक स्थिती बघता असे वाटायचे की हे नेहमीसाठीच मूर्ख राहतील, विद्याध्ययनामध्ये यांना यश मिळणार नाही, परंतु त्यांनी जेव्हा संकल्प करून विद्वान बनण्याचा दृढ निश्चय केला तेव्हा प्राकृतिक संरचनेस उलटवून त्यांनी तीक्ष्णता प्राप्त केली आणि सामान्यजनांच्या तुलनेत ते अधिक उच्च प्रतीचे विद्वान बनले. यावरून प्रतीत होते की संरचना आणि

वातावरणाचा प्रभाव कसा का असेना, मनुष्य त्यामध्ये आश्चर्यजनक परिवर्तन करू शकतो. त्याला सुधारणेच नव्हे, तर बिघडविणे देखील शक्य आहे.

ज्या प्रकारे औषधींचा शरीराच्या विभिन्न अवयवांवर प्रभाव पडतो, तद्वतच संकल्पदेखील शरीराच्या ठेवणीस, आरोग्य व मानसिक क्षमतेस प्रभावित करतो आणि स्वभावामध्ये देखील आश्चर्यजनक बदल घडवून आणतो. ज्या प्रकारे आहाराचा शरीराशी गहन संबंध आहे, त्याच प्रमाणे आकांक्षा, चिंतन प्रक्रिया आणि संकल्प शक्ती मनःसंस्थानास प्रभावित करीत असतात. त्याच्या संरचनेचे कितीही महत्त्व का असेना-वातावरणाद्वारे, प्रकृती प्रवाहांद्वारे ते कितीही प्रभावित का होत राहिना, परंतु या सर्वांमध्ये एवढी शक्ती नाही की ते दृढनिर्धारपूर्वक केलेल्या संकल्पांच्या दबावास अस्वीकार करू शकेल. शरीराच्या अवयवांना आपण एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंत नेण्यात-वाकविण्यात यशस्वी होऊ शकतो. परंतु मेंदूच्या बाबतीत गोष्ट निराळी आहे. त्यास सुधारणे वा बदलणेच नव्हे, तर उलटताही येते. या दृष्टीने तो जेवढा सशक्त आणि महत्त्वपूर्ण आहे, तेवढाच तो कोमल पण आहे. तो शरीराच्या सर्वोच्च स्थानी विराजमान आहे, असे असले, तरी तो संकल्पशक्तीपेक्षा श्रेष्ठ नाही. जगात अशा अगणित व्यक्ती झाल्या आहेत, ज्यांचे आरंभिक जीवन सामान्यच नव्हे, तर निकृष्ट, दर्जाचे सुद्धा होते, परंतु जेव्हा त्यांनी आपल्या स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वास श्रेष्ठ प्रतीचे बनविण्याचा निश्चय केला, तेव्हा सवय झालेल्या बाबी, ज्या बदलण्यास का कू करीत होत्या, त्या संकल्पशक्तीच्या रेट्याने आमूलाग्र बदलून गेल्या. सामान्य व्यक्ती असामान्य झाल्या.

मनुष्यामध्ये दडलेल्या इच्छाशक्तीचे सामर्थ्य

संकल्पशक्तीच्या रूपात मानवास मिळालेले वरदान एवढे सामर्थ्यशाली आहे की तो भौतिक किंवा आत्मिक कोणत्याही क्षेत्रामध्ये

उन्नतीच्या मार्गात येणाऱ्या प्रत्येक अडथळ्यास पायाखाली तुडवून पुढे जात राहतो व यशांना आपल्या पायाशी लोळण घ्यायला भाग पाडू शकतो.

या जगात जेवढे काही महापुरुष झाले आहेत किंवा ज्यांनी आपली अद्भुत प्रतिभा प्रदर्शित केली आहे, याच्या मुळाशी त्यांचा दृढ संकल्पच कार्यरत होता. हेच ते बळ आहे, ज्याच्या आधारे महान उद्दिष्ट डोळ्यापुढे ठेवून साहसपूर्ण व सफल जीवन जगणे शक्य झाले. नेपोलियनने याच्याच बळावर अजिंक्य आल्पस् पर्वतास सैन्यासह पायदळ ओलांडून जगासमोर अभूतपूर्व यशोगाथा प्रस्तुत केली. शेरपा तेनसिंग व हिलेरी यांनी जगातील सर्वोच्च पर्वत शिखर गौरी शंकर पादाक्रांत करण्याचे अचाट साहस केले होते. त्यांनी तेथे आपली विजयपताका फडकवून हा उद्घोष केला होता की या जगात असे कोणतेच कार्य अशक्य नाही, ज्यास संकल्पशक्तीच्या जोरावर पूर्ण करता येणार नाही.

आत्मिक क्षेत्रामध्ये उच्च प्रतीचे लक्ष्य गाठू शकणाऱ्यांमध्ये ध्रुव आणि सप्त ऋषींची गणना होते, जे आजही आकाशात ज्योतिपुंज बनून चमकत आहेत. दिशा सूचक ध्रुव आणि आत्मबलाची सर्वोच्च सिद्धी साध्य करणारे ऋषिमंडळ आजही आपल्या महान उपलब्धी ने सर्वांचे लक्ष आकर्षित करीत आहेत व सांगत आहेत की सामान्य स्थितीमध्ये जन्मलेल्या व वाढलेल्या मनुष्यास आमच्या प्रमाणे प्रचंड श्रेय प्राप्त करण्यात निश्चितच यशस्वी होता येईल, परंतु आवश्यकता केवळ एकाच गोष्टीची आहे व ती म्हणजे-साहसपूर्ण दृढ संकल्प.

अगोदरचे वळण, सवयी आणि कुसंस्कार बदलणे कठीण असले, तरी एवढे अशक्य मात्र नाही की त्यांना संकल्प शक्तीच्या बळावर दूर करता येणार नाही. तुलसीदास, सूरदास तारुण्यावस्थेमध्ये कामवासना व नैतिकतेच्या, मर्यादांच्या दृष्टीने निकृष्ट, तुच्छ जीवन जगत होते. पण जेव्हा

त्यांनी स्वतःस बदलून टाकण्याचा दृढ निश्चय केला, तेव्हा जुन्या सवयी आणि मान्यतांना बदलण्यास उशीर लागला नाही. आंतरिक परिवर्तन करण्यासाठी संकल्पा व्यतिरिक्त अन्य कुठलीच शक्ती काम करू शकत नाही. सामान्य जन द्विधा मनःस्थितीमध्ये घुटमळत असतात व आत्मनियंत्रणामध्ये यश प्राप्त होत नसल्याचे रडगाणे गाताना दिसून येतात, परंतु दृढ संकल्पाचा आश्रय घेणाऱ्या मनस्वी व्यक्तींसाठी काहीच अशक्य नसते. अशा मनस्वी व्यक्तींची काहीच कमी नाही. वाल्मीकी आणि अंगुलीमालसारखे डाकू संत बनले आहेत. कोणी एके काळचा भयंकर क्रूर शासक सम्राट अशोक जेव्हा बदलला, तेव्हा त्याने धर्मचक्र प्रवर्तनाची महान भूमिका संपन्न केली. वासनेच्या चिखलात आकंठ बुडालेली आम्रपाली जेव्हा बदलली तेव्हा ती बौद्ध धर्माची महान प्रचारक बनून गेली. आंतरिक परिवर्तनामुळे ती परम साध्वी म्हणून अजरामर झाली व ऋषीं कडून तिची सादर स्तुती केली गेली. अजामिळ, सजन कसाई या सारख्या अगणित व्यक्तींचे प्रसंगविशेषी असेच आंतरिक परिवर्तन त्यांच्या संकल्पशक्तीद्वारेच शक्य होऊ शकले.

अपयश केवळ हेच सिद्ध करीत असते की यशस्वी होण्यासाठी जी तत्परता दाखवावयास हवी होती तिच्यामध्ये काही तरी उणीव राहून गेली. मनस्वी, साहसी व्यक्ती कधीच हारत नाहीत, कारण त्या अपयशानंतर दुप्पट साहस व चौपट उत्साहाने आपल्या ध्येय सिद्धीसाठी प्राणपणाने प्रयत्न करीत असतात. अब्राहम लिंकन १७ वेळा हरल्यानंतरही निवडणुकीमध्ये विजयी झाले होते. अंडचणी व समस्यांवर मात करीत, पदोपदी संघर्ष करीत पुढे पुढेच जात राहिले. जॉर्ज वॉशिंग्टन अमेरिकेचे श्रद्धापात्र राष्ट्रपती बनले. जन्मापासूनच त्यांना अत्यंत गरिबीस तोंड द्यावे लागले, तरी देखील ते स्वतःच्याच पुरुषार्थाच्या बळावर पुढे जात राहिले.

व्रतशील व्यक्ती आपल्या संकल्पावर दृढ राहून कोणत्याही परिस्थितीमध्ये आपले संकल्प पूर्ण करतेच. भीष्माचार्यांनी आजीवन ब्रह्मचारी राहण्याचे व्रत घेतले व ते पूर्ण करून दाखविले. शरीराचे पतन होत नसते, पतन होते ते मनाचे. मनोबल भक्कम असेल, तर दुबर्लतेची डाळ शिजत नाही व पशुप्रवृत्ती देखील डोक्यावर बसण्याची हिंमत करीत नाहीत. भागीरथास गंगावतरण अभीष्ट होते म्हणून ते घोर तपस्येमध्ये संलग्न होऊन ते पूर्ण करण्यात यशस्वी झाले. जगद्गुरू शंकराचार्यांच्या आरंभिक परिस्थिती अशा नव्हत्या की ज्यामध्ये राहून एखाद्या महान कार्याची त्यांचेकडून आशा करता येईल, परंतु त्यांनी आपल्या प्रचंड प्रतिभेचा उपयोग एका महान प्रयोजनासाठी दृढ निश्चय पूर्वक केला व त्यामध्ये ते यशस्वी झाले.

कोलंबस आपली नौका घेऊन नवीन भूभागांच्या व भारताच्या शोधार्थ निघाला. सागरी प्रवासा दरम्यान आलेल्या प्राणघातक संकटांशी व अडचणींशी दोन-दोन हात करीत त्याने अमेरिका शोधून काढण्यात यश मिळविले. ही त्याच्या प्रखर संकल्पाचीच परिणती होती. आंधळी व मुकी असलेल्या हेलन केलरला विद्येचे भांडार, विद्येची मूर्ती बनू शकणे, सतरा विश्वविद्यालयांमधून डॉक्टरेचा सन्मान मिळविणे हा तिच्या संकल्प शक्तीचाच चमत्कार आहे. या उलट कितीतरी साधनसंपन्न विद्यार्थी आपल्या अपयशाचे रडगाणे गाताना दिसून येतात. यामध्ये अन्य कारणे कमी आणि मानसिक दौर्बल्यच मुख्य अडसर उत्पन्न करीत असल्याचे दिसून येते.

प्रख्यात इंग्रजी साहित्यकार एच.जी.वेल्स यांची आई घरोघरी जाऊन धुणी-भांडी करून स्वतःचे व आपल्या मुलांचे पोट भरीत असे. अशा प्रतिकूल परिस्थितीमध्येही ते प्रचंड उत्साह व प्रखर आत्मविश्वासाने शिक्षण प्राप्त करून जगातील एक श्रेष्ठ साहित्यकार बनले. एडिसन या

शास्त्रज्ञाची जीवनगाथा देखील वेल्स यांच्याशी मिळती-जुळतीच आहे. शोधल्यास असे अनेक दाखले देश-विदेशांमध्ये मिळू शकतील, ज्यांमध्ये विषम परिस्थितींशी संघर्ष करून मनस्वी लोकांनी एवढे मोठे व नेत्रदीपक यश प्राप्त केले, ज्यांना चमत्काराशिवाय आणखी काय म्हणता येईल ? वस्तुतः संकल्पशक्ती ही असे दैवी अनुदान आहे की ज्याच्या कृपेने लाभान्वित होणे कोणालाही शक्य होईल.

स्त्री असो की पुरुष, बालक असो की वृद्ध, निरोगी असो की रोगी, श्रीमंत असो वा गरीब यांचे परिस्थितींमुळे काहीच बिघडत नाही. खरे महत्त्व असते ते शक्तीचे. मनस्वी व साहसी व्यक्ती स्वतःस हवी तशी परिस्थिती स्वतः निर्माण करतात व यशस्वी होतात. संयम आणि परिश्रम किती खर्ची पडले यामध्ये फरक असू शकतो, परंतु आत्मोन्नतीसाठी प्रयत्नशील व्यक्ती आपल्या आकांक्षांना, स्वप्नांना प्रयत्नांच्या प्रमाणात विलंबाने का होईना साकार करून घेत असतात. पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांची परिस्थिती कित्येक बाबतीत निकृष्ट व कठीण असल्याचे मानले जाते, परंतु हा समज तोपर्यंतच खरा आहे, जोपर्यंत त्यांचे मनोबल निकृष्ट व दुर्बल बनलेले असते. आपल्या महानतेस जाणून जर त्यांनी संकल्प शक्तीस जागृत करून घेतले, तर कोणतेच कारण नाही की त्या पुरुषांपेक्षा कोणत्याच क्षेत्रात मागे राहतील.

विद्वान् कैयट व्याकरण शास्त्राच्या रचनेमध्ये मग्न होते. त्यांची पत्नी भामती काथ्याचे दोर विणून उभयतांचा उदरनिर्वाह करीत असे, साम्यवादाचे जनक कार्ल मार्क्सदेखील काहीच कमाई करू शकत नव्हते म्हणून उदरनिर्वाहाची व्यवस्था व्हावी यासाठी त्यांची पत्नी जेनी काबाड कष्ट करायची. जुने कपडे विकत घेऊन, त्यांना कापून लहान मुलांसाठी ती कपडे तयार करीत असे व गल्ली-बोळात फिरून ते कपडे विकत असे.

आदर्शासाठी, जनकल्याणासाठी जीवाचे रान करणाऱ्या पतींना अशा प्रकारे मेहनत मजुरी करून प्रोत्साहित करून सहयोग-सहकार्य करण्यात या स्त्रियांचे श्रेष्ठ प्रतीचे संकल्प बळच कार्य करीत होते. बंगालचे निर्धन विद्वान प्रतापचंद्र राय यांनी आपली सारी शक्ती व संपत्ती पणाला लावून महाभारताचे अनुवाद कार्य हाती घेतले. पण दुर्दैवाने ते स्वर्गवासी झाल्याकारणे त्यांचे अनुवाद कार्य अर्धवटच राहिले. त्यांच्या पत्नीने राहिलेले कार्य आपले संस्कृतचे ज्ञान वाढवून पूर्ण केले.

संकल्पबळ-एक दैवी वरदान

मानवास बुद्धिबळ आणि साधनां व्यतिरिक्त संकल्पबळाचे एवढे मोठे दैवी वरदान मिळाले आहे की ज्याद्वारे तो अशक्य ते शक्य करून दाखवू शकतो. घटना इ.स १९१० ची आहे. जर्मनीत एका ट्रेनमध्ये एक सोळा वर्षांचा किशोर प्रवास करीत होता. घरून पळून जाऊन कुठे तरी दूर जाऊ इच्छित होता. पैशाच्या अभावी तो तिकीट घेऊ शकला नाही. तिकीट-निरीक्षकास पाहता क्षणीच त्याने सीट खाली लपण्याचा प्रयत्न केला, परंतु तो तिकीट निरीक्षकाच्या नजरेतून सुटू शकला नाही. त्याने त्या मुलास तिकीट मागितले. तिकीट तर त्याचे कडे नव्हते. जवळच वर्तमानपत्राचा कागद पडला होता. त्याने तो हातात घेतला व मनात संकल्प केला की हे तिकीट आहे व त्याने तो कागदाचा तुकडा तिकीट निरीक्षकाच्या हातावर ठेवला. मनातल्या मनात संकल्पाची पुनरावृत्ती करीत राहिला-हे परमेश्वर! त्या निरीक्षकास तो कागदाचा तुकडा तिकीट रूपात दिसावा. त्या मुलास आश्चर्याचा धक्का तेव्हा बसला, जेव्हा त्याने पाहिले की निरीक्षकाने त्या कागदाच्या तुकड्यास पस्त करीत म्हटले-तू वेडा आहेस काय? तुझ्या जवळ तिकीट असल्यावर तुला सीट खाली लपण्याची काय गरज होती?

‘अबाउट माय सेल्फ’ या पुस्तकामध्ये बुल्फ् मेंसिंग नावाच्या एका रशियन परामनोवैज्ञानिकाने वरील घटनेचा उल्लेख करीत लिहिले आहे की त्या दिवसापासून माझे संपूर्ण जीवनच बदलून गेले. पूर्वी मी स्वतःस असमर्थ, निराधार व मूर्ख मानत असे, परंतु त्या घटने नंतर असा विश्वास निर्माण झाला की माझ्यामध्ये कुठली तरी महान शक्ती सुप्तावस्थेत पडून आहे व तिला जागृत करून विकसित व प्रखर करणे शक्य आहे. त्या प्रयत्नांमध्ये मी प्राणपणाने गर्क झालो व यशस्वी सुद्धा झालो.

इ.स १९१० ते १९५० पर्यंत मेंसिंगला जगभर प्रसिद्धी मिळाली. त्यांनी आपल्या संकल्प शक्तीच्या विलक्षणतेचे प्रात्यक्षिक अनेकदा विशेषज्ञ वैज्ञानिकांसमोर केले. स्टॅलिन सारखा मनोबल संपन्न पुरुषही मेंसिंगला घाबरू लागला. भयभीत होऊन स्टॅलिनने त्यास अटक करविली. स्टॅलिनचा मेंसिंगविषयी ऐकलेल्या गोष्टींवर विश्वास नव्हता. त्याने स्वतः मेंसिंगची परीक्षा घेतली. तो मेंसिंगला म्हणाला-तू माझ्या समोर आपले सामर्थ्य सिद्ध कर. तो यासाठी मोठ्या आनंदाने तयार झाला.

स्टॅलिनने आदेश दिला की उद्या दोन वाजता तुला बंद खोलीमध्ये ठेवले जाईल. एक व्यक्ती तुला मॉस्कोच्या मोठ्या बँकेत घेऊन जाईल. तुला बँकेच्या रोखपाला कडून १ लाख रुपये घेऊन यावे लागेल, परंतु एक गोष्ट नीट लक्षात ठेव व ती म्हणजे तू फक्त आपल्या वाणीचा प्रयोग करू शकतोस, कोणत्याही शस्त्राचा नव्हे.

दुसऱ्या दिवशी संपूर्ण बँकेस सैनिकांनी वेढून घेतले. दोन व्यक्ती मेंसिंगच्या मागे वेषांतर करून गुप-चूप रिव्हॉल्वर घेऊन चालत होत्या. उद्देश एवढाच होता की त्याने कुठल्याच प्रकारची चालबाजी करता कामा नये. रोखपाला समोर मेंसिंगला उभे करण्यात आले. मेंसिंगने खिशातून एक कोरा कागद काढला व त्याकडे एकटक पाहिले व तो कागद

रोखपालास दिला. रोखपालाने तो काळजीपूर्वक न्याहाळला व खात्री पटली की तो एक चेक आहे आणि तो अगदी खरा आहे. तो चेक त्याने स्वतःकडे ठेवला व १ लाख रुपये मेंसिंगला दिले. ते घेऊन तो स्टॅलिनकडे पोहचला व रकम स्टॅलिनच्या सुपूर्द केली. संपूर्ण घटनाक्रम कळल्यावर स्टॅलिनच्या आश्चर्यास पारावार उरला नाही.

एवढे घडूनही स्टॅलिनचा मेंसिंगच्या संकल्प शक्तीवर पूर्ण विश्वास बसला नाही. नंतर ती रकम घेऊन मेंसिंग कॅशियर (रोखपाल) कडे गेला व घडलेला सर्व प्रकार सांगितला. त्याने चेक समजून ठेवलेल्या कागदाकडे पुन्हा पाहिले, तर तो आता निव्वळ कोरा कागद होता. रकम परत करताना मेंसिंग रोखपालास म्हणाला-महाशय ! क्षमा करा, हा संकल्पशक्तीचा एक लहानसा प्रयोग होता. आपणास याचा दंड भोगावा लागू नये म्हणून ही रकम परत करण्यासाठी आलो आहे. तो कॅशियर या घटनेने एवढा अधिक चकित झाला की त्यास हार्टअटॅक (हृदयाघात) आला व त्याला कित्येक दिवस भयानक स्वप्ने पडली. या रहस्याची आणखी जास्त पुष्टी करण्याच्या हेतूने तिकडे स्टॅलिनने मेंसिंगला दुसरा आदेश दिला की सैनिकांच्या देखरेखीमध्ये बंद खोलीमधून निघून ठीक १२ वाजता रात्री मला भेटावयास ये. स्टॅलिनसाठी सैनिकांची कडक संरक्षक तुकडी नेहमीच तैनात असायची, परंतु ही व्यवस्था आज विशेष कडक करण्यात आली जेणे करून कोणत्याही परिस्थितीत मेंसिंग स्टॅलिन पर्यंत पोहचता कामा नये, परंतु एवढी तगडी संरक्षक फळी असूनही निर्धारित वेळी तो स्टॅलिन समोर जाऊन उभा राहिला व गालातल्या गालात हसू लागला. स्टॅलिनचा स्वतःच्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना, परंतु जे समोर प्रत्यक्षात घडत होते ते कसे काय नाकारू शकत होता ? भीतियुक्त स्वरात त्याने मेंसिंगला विचारले, हे असंभव कार्य तू कशा प्रकारे व कोणत्या शक्तीच्या

साह्याने केले जरा सविस्तर सांग.

त्यावर मेंसिंग म्हणाला-हे दुसरे तिसरे काही एक नसून संकल्पवानाचा एक छोटासा चमत्कार आहे. मी केवळ एवढेच केले की एका विचाराने एका लक्ष्यासाठी मनास एकाग्र केले. त्यानंतर दाराजवळ येऊन सैनिकांना आदेशाच्या स्वरात म्हटले. मी बेरिया आहे. हे सर्वश्रुतच आहे की तेव्हा बेरियाला सैन्याचा सर्वात मोठा अधिकारी व स्टॅलिन नंतर सर्वात शक्तिशाली अधिकारी मानले जाई.

आपणास भेटण्याची इच्छा व्यक्त करताच सैनिकांच्या पहिल्या तुकडीने मला एका खोलीचा क्रमांक सांगितला. तेथे पोहचल्यावर मी पुन्हा माझा परिचय सुरुवाती प्रमाणेच दिला. संरक्षणासाठी तैनात असलेल्या सैनिकांनी एका दुसऱ्या दिशेस असलेल्या खोलीकडे बोट दाखविले. तेथेही सशस्त्र सैनिकांची एक तुकडी उपस्थित होती. जनरल बेरियाचे नाव ऐकून व त्यांना तेथे प्रत्यक्ष पाहून सैनिकांनी सॅल्यूट ठोकला व पुढील रस्ता दाखविला. अशा प्रकारे सैनिकांच्या सात तुकड्या पार केल्यानंतर हे निश्चित कळले की आपण कुठे आहात ? माझा पूर्वी प्रमाणेच परिचय देऊन मी येथे येण्यात यशस्वी झालो.

मेंसिंगमुळे स्टॅलिनला एक सूत्र गवसले की मनुष्यामध्ये अशी कोणती तरी शक्ती विद्यमान आहे जी प्रत्यक्षात सर्व शस्त्रास्त्रांपेक्षाही अधिक समर्थ आहे व तिच्याद्वारे अशक्य कार्ये शक्य केली जाऊ शकतात. स्टॅलिनने मेंसिंगच्या अतिंद्रिय सामर्थ्याच्या परीक्षणासाठी नामोर नावाच्या एक मानसशास्त्रज्ञाची नियुक्ती केली, जो त्यावेळीचा मनोविज्ञानाचा अतिशय विद्वान विशेषज्ञ म्हणून प्रसिद्ध होता. बराच वेळ त्याने मेंसिंगचे अध्ययन केले. शेवटी त्याने घोषित केले की-मनाची अचेतन शक्ती चेतनेच्या तुलनेत अधिक बलवान आहे, तिचे उन्नयन करून तिच्याद्वारे चांगली-

वाईट दोन्ही प्रकारची कार्ये करवून घेता येतील. मेंसिंगमध्ये अचेतन मोठ्या प्रमाणात जागृत आहे. त्याच्या माध्यमातून तो प्रचंड संकल्पाची प्रेरणा देऊन दुसऱ्यास संमोहित करून घेतो व आपले कार्य यशस्वीपणे साधून घेतो.

मनःशक्तीचाच हा चमत्कार

मनुष्याला ईश्वराने दिलेल्या अनुदानांमध्ये इच्छाशक्तीचे स्थान निश्चितच सर्वोच्च आहे. भौतिक व आध्यात्मिक जीवनामध्ये यशांचे मूळ बीज दृढ इच्छाशक्तीलाच मानण्यात आले आहे. समस्त शक्तींचा उद्भव प्रबळ संकल्पबळाद्वारेच होत असतो. 'द इमोशंस अँड विल' नामक आपल्या पुस्तकामध्ये ब्रिटिश मनोवैज्ञानिक बेन अलेक्झांडरने म्हटले आहे की संकल्पबलाची प्रचंडता मानवी व्यक्तिमत्त्वास उन्नतीच्या उंच पायरीवर पोहचवून देते. त्यांच्या मते मनुष्यामध्ये अनेक दुर्बलता असतात, उणीवा असतात, ज्यांच्यापासून सुटका करून घेण्यासाठी मनोबल उच्चप्रतीचे ठेवून इच्छाशक्तीस प्रखर बनवावे लागते. जेव्हा इच्छाशक्ती प्रचंड असते व तदनुरूप प्रयत्न केले जातात, तेव्हाच यश मिळते. प्रबळ इच्छाशक्ती मेंदूस आपल्या साच्यात तयार करून घेते आणि त्यानुरूप शारीरिक व मानसिक क्रिया होऊ लागतात.

शरीराच्या क्रियाक्षेत्रामध्ये नेहमीच योगाभ्यासी व्यक्तीद्वारे असेच क्रिया-कौतुक अर्थात् चमत्कार प्रदर्शित केले जातात, जे पाहून सहज विश्वास तर बसत नाही, परंतु वैज्ञानिक निरीक्षण-परीक्षणांमध्ये ते अगदी खरे असल्याचे आढळून आले आहेत आणि त्यांच्या या क्रिया-कौशल्यांना चमत्कार म्हणून सर्वसंमतीने स्वीकारले गेले आहे. असाच एक प्रयोग हार्वर्ड इंस्टिट्यूट फॉर सायकिक अँड कल्चरल रिसर्चने डॉ. थेरस ब्रोसे नावाच्या एका फ्रेन्च शरीर शास्त्रज्ञाच्या देखरेखीखाली आयोजित केला होता. यासाठी ते आपले मित्र डॉ. माइलोवेनोविच सोबत योगाच्या विलक्षण

बाबींचा शोध घेण्यासाठी भारतात आले. आपल्या प्रयोगां दरम्यान त्यांनी शंका समाधानासाठी कित्येक प्रकारच्या चौकशा व मुलाखतींच्या आधारे जे निष्कर्ष काढले, त्यांमध्ये हृदयाची स्पंदने पूर्णपणे बंद करून घेण्याचा प्रकार देखील खरा असल्याचे त्यांना आढळून आले. असे योगी तर पुष्कळ आढळून आले, जे सामान्यतः एका मिनिटात ७२ वेळा होणारी घडघड ३० पर्यंत कमी करून घेतात. ३ ते २८ दिवसांपर्यंत श्वास न घेता व अन्न-जल ग्रहण न करता, एवढेच नव्हे, तर मल-मूत्र विसर्जन न करता समाधिस्थ राहणाऱ्या योग्यांपैकी अधिकांश योग्यांचे दावे खरे होते. त्यांची संवेदनशून्य होण्याची बाब त्यांचा हात बर्फामध्ये दाबून ठेवून व अग्नीचा स्पर्श केल्यावर सत्य सिद्ध झाली. एक योगी तर शरीराच्या ज्या भागामधून घाम बाहेर काढावयास सांगितले जाई, तेथून घाम काढू शकत होते. यावरून त्यांनी पौर्वात्य आध्यात्मिक मर्म जाणून घेतले व पाश्चात्य जगतामध्ये भारताचे वास्तविक स्वरूप प्रकट केले. एवढेच नव्हे, तर एकदा एका भारतीय योग्याने लंडनमध्ये सन् १९२८ मध्ये असेच प्रदर्शन केले होते. त्याने नाडीची गती २० पर्यंत कमी करून व १२० पर्यंत वाढवून डॉक्टरांना चकित करून टाकले. तो योगी आपल्या मांसपेशींना व त्वचेला एवढे टणक करून घ्यायचा की त्यांवर सामान्य शस्त्रांचा काहीच परिणाम होत नसे.

पंजाबचे राजे रणजीतसिंग यांनी इंग्रज गव्हर्नरास हरिदास नावाच्या साधूच्या ६ महिन्यांच्या प्रदीर्घ कालावधीच्या भूमिगत समाधीचा पुराव्यासह परिचय करून दिला. ते साधू महाराज पूर्ण सहा महिने खड्ड्यामध्ये बंद होऊन राहिले. खड्डा बंद करून त्यावर बियाणे पेरले, जेणे करून त्यामध्ये कुठलीच चलाखी व लपंडावास वाव राहू नये. सहा महिन्यांनंतर समाधी स्थान मोकळे केले तेव्हा साधू महाराज जिवंत असल्याचे दिसून आले. त्यांना बाहेर

काढल्यावर थोड्या वेळातच ते पूर्ववत सामान्य स्थितीत आले.

या संदर्भात-हिस्ट्री ऑफ दि सिख्स नावाच्या पुस्तकामध्ये (लेखक-डॉ. मॅकग्रेगर) महाराज रणजीत सिंगांचे गुरू स्वामी हरिदास यांनी घेतलेल्या भूमिगत समाधीच्या प्रदर्शनाविषयीचे विस्तृत विवरण आढळून येते. याचे निरीक्षण पंजाबमध्ये नियुक्त ब्रिटिश राज्याच्या तत्कालीन उच्च अधिकाऱ्यांनी केले होते. स्वामी हरिदासांना एका मजबूत पेटीमध्ये बंद करून जमिनीत खोदलेल्या खड्ड्यामध्ये ठेवले. नंतर त्यावर माती टाकून व प्लास्टर करून तो खड्डा नीट बंद केला. ४० दिवसांनी खड्डा खोदून पेटी बाहेर काढण्यात आली तेव्हा स्वामीजींचे शरीर अचेतन असल्याचे आढळून आले. हृदय व नाडीमध्येही स्पंदन नव्हते, परंतु डोक्यावरील शिखास्थान एवढे तप्त होते की त्यास स्पर्श करताच हात पोळून जाई. नाक व कानांमधील मेण काढून छिद्रे मोकळी केलीत. अगोदर सांगितल्यानुसार विशिष्ट पद्धतीने शरीरावर थंड पाणी शिंपडून झाल्यावर त्यांचे शरीर लगेच सक्रिय झाले. थोड्याच वेळाने स्वामीजी उपस्थित लोकांबरोबर तसेच विशिष्ट अतिथींसोबत तसेच गप्पा गोष्टी करू लागले, जसे ते समाधीमध्ये जाण्यापूर्वी करीत होते.

संत हरिदासांच्या दुसऱ्या समाधीचा कालावधी दहा महिन्यांचा होता. हे प्रदर्शन त्यांनी अदीना शहरात केले होते. त्या प्रसंगाचे संस्मरण ओसवर्न यांनी आपल्या 'रणजीत सिंग' नामक पुस्तकात लिहून ठेवले आहे. या समाधीचे वेळी संरक्षण, देखरेख आणि पहाऱ्याचे बाबतीत खूपच दक्षता घेतली गेली. ज्या जमिनीमध्ये स्वामीजी समाधिस्थ होते, त्या भूमिवर जव पेरले जेणे करून आतून निघून पळून जाण्याची धोकेबाजी पकडता येईल. एवढी खबरदारी घेऊन अशी कोणतीच घटना घडली नाही.

'व्हॉट मेक्स ए लाइफ सिग्नीफिकंट' नावाच्या पुस्तकात सुप्रसिद्ध

मानसशास्त्रज्ञ विल्यम मॉक्स ने म्हटले आहे की मनुष्यामध्ये अति मानवी सामर्थ्य विद्यमान आहे. ते हस्तगत करणे प्रत्येक मनुष्यासाठी शक्य आहे. याचे आरंभिक चरण आहे नित्याच्या सरावातील कार्ये व कार्यपद्धतींना, व्यवहारांना बदलून दूरदृष्टियुक्त महानतेच्या मार्गाचा अवलंब करण्यासाठी आपल्या संकल्पांना पुष्ट आणि दृढ करणे व इच्छाशक्तीस प्रखर करणे. संकल्पाची दृढता हा पशुवत अभ्यस्त स्वभावापासून सुटका करून घेण्याचा तसेच आत्मविजय प्राप्त करण्याचा प्रमुख आधार आहे. याची प्राप्ती आणि अभिवर्धन सततच्या अभ्यासाने, सरावाने शक्य आहे. जो जेवढा अधिक संकल्पवान असेल, तो तेवढाच जास्त समर्थ असतो. आकांक्षा, संकल्प, दृढता जेव्हा सत्प्रवृत्तींचा पक्ष घेऊ लागतात, तेव्हा अतिमानवी सामर्थ्य हस्तगत करण्याचा मार्ग हळूहळू प्रशस्त होऊ लागतो.

जगात असे कितीतरी महापुरुष झाले आहेत, ज्यांनी आपल्या प्रचंड संकल्पबलाच्या जोखीवर अशक्य गोष्टी शक्य करून दाखविल्या. दृढ इच्छाशक्तीचा प्रयोग करून भटकलेल्या कित्येक लोकांना सन्मार्गी लावले.

गुरू गोरखनाथांवर एक कापालिक खूपच संतापला होता. एके दिवशी दोघांची भेट झाली. कापालिकाच्या हातात कुऱ्हाड होती. तीच घेऊन तो गोरखनाथांना मारण्यासाठी वेगाने, त्वेषाने धावत आला. परंतु दहा-पंधरा पाऊले पुढे जात नाही तोच तो काष्ठवत उभाच राहिला. कुऱ्हाड असलेला हात वर होता व दुसरा हात पोटावर ठेवून तो मेलो-मेलो म्हणून ओरडू लागला. त्याला थोडीदेखील हालचाल करणे शक्य नव्हते.

मनस्वी पुरुषांच्या संकल्पबलाचे हेच चुंबकत्व काम करीत असते. ते यास एवढे विकसित करून घेतात की जिथे-जिथे ज्या कोणा क्षेत्रामध्ये प्रवेश करतात तिथेच आपल्या प्रभावक्षेत्रातील अनेकांना लाभ प्रदान करतांना दिसून येतात.

येशू ख्रिस्त, महंमद पैगंबर, जरथ्रुस्त इत्यादी. महापुरुष धार्मिक क्षेत्रातील मनस्वीच होते. त्यांनी लोकांना अभीष्ट मार्गावर चालण्यासाठी विवश केले. उपदेशक मंडळी आकर्षक प्रवचने तर देत राहतात, परंतु त्यांच्या वक्तृत्व कलेची प्रशंसा करणारे देखील त्यानुसार वागण्यास तयार होत नाहीत. या मध्ये त्यांच्या प्रतिपाद्य विषयाचा दोष नसतो, तर मनोबलाच्या कमतरतेमुळेच श्रोत्यांच्या डोक्यात खळबळ उत्पन्न करणे त्यांना शक्य होत नाही. नारदा सारखे मनस्वीच आपल्या अल्पशा प्रयत्नाने लोकांच्या जीवनाची दिशा बदलू शकत होते. वाल्मीकी, ध्रुव, प्रह्लाद, सुकन्या यासारखे कितीतरी आदर्शवादी त्यांच्याच प्रेरणायुक्त प्रकाशाची किरणे प्राप्त करून पुढे गेले व महान बनले.

समर्थ गुरू रामदास, रामकृष्ण परमहंस, विवेकानंद, गुरू गोविंद सिंग, दयानंद, कबीर इत्यादी मनस्वी महामानवांनी त्या काळच्या लोकांना उपयुक्त प्रेरणा प्रदान केल्या होत्या आणि अभीष्ट पथावर चालण्यासाठी साहस उत्पन्न केले होते. गांधीजींच्या प्रेरणेने स्वातंत्र्य संग्रामामध्ये अगणित व्यक्ती त्याग व बलिदान करण्यासाठी किती प्रचंड उत्साहाने पुढे आले होते हे बहुतेकांना ठाऊकच आहे, कारण ही अलीकडेच घडलेली घटना आहे. वस्तुतः असे चमत्कार महामानवांच्या व्यक्तिमत्त्वामधील प्रचंड इच्छाशक्तीमुळेच शक्य होऊ शकतात.

मनोबलाची शक्ती : एक दैवी अनुभूती

साधनांच्या आधारे नानाविध यशांची प्राप्ती होत असते. साधनांनाच बळ देखील म्हटले जाते. प्रत्यक्ष बलांमध्ये धनबल, बाहुबल, शस्त्रबल, बुद्धिबल इत्यादी प्रमुख आहेत, परंतु या सर्वांपेक्षा श्रेष्ठ आहे मनोबल. मनोबलाचा संबंध शिक्षणाची विपुलता, बहुज्ञता, अनुभवशीलता यांच्याशी

नसून तो दृढनिश्चयाशी असतो. हा दृढनिश्चय जर आदर्शांसाठी उपयोगात आणला जात असेल, तर त्यास संकल्पबल देखील म्हटले जाते. ज्याची संकल्पशक्ती जेवढी बलवान असेल, त्याला तेवढ्याच दर्जाचे बलवान म्हटले जाते.

काही व्यक्तींमध्ये ही शक्ती जन्मजातच असते. प्रत्येकामध्ये ती असेलच असे नाही. पण एवढे मात्र खरे की ती अभ्यासाने व विशिष्ट प्रयत्नांनी वाढविता येते. लहान-लहान कामे हाती घेऊन व ती पूर्ण करूनच सोडणे हा मनोबल वाढविण्याचा एक मार्ग आहे. एका नंतर दुसरे काम हाती घेणे व ते पूर्ण करित असताना आलेल्या अडचणींवर मात करून पुढे जाणे, हाच तो मार्ग आहे ज्यावर चालून मनोबल संपादन केले जाऊ शकते. ही प्रतिभा ज्याला लाभली असेल त्याच्या हाती महामानव बनण्याचे सूत्र आले हे निश्चित समजावे.

बहुधा असे दिसून येते की खूप साधने असूनही लोक लहानसे कामही करू शकत नाहीत. त्यांचे विचार डळमळू लागतात. जे काम हाती घेतले ते उचित आहे की नाही, आपल्या कडून पूर्ण होईल की नाही, असे विकल्प मनात येत राहतात. कच्चे व दुबळे मन हातातील काम अर्धवट सोडून दुसरे काम हाती घेते व काही दिवसातच दुसरे कामही हातचे टाकून तिसऱ्या कडे धाव घेतली जाते. अशा प्रकारे अनिश्चिततेच्या दशेमध्ये शक्तीचा अपव्यय होत राहतो. दिशा निश्चित न झाल्यामुळे काही वेळ पूर्वेकडे तर कधी उत्तर, पश्चिम व दक्षिणेकडे चालणारा दिवसभर अतोनात श्रम करूनही इच्छित स्थळी पोहचत तर नाहीच उलट थकवा व निराशा पदरी पाडून घेतो. तेव्हा हेच उचित ठरेल की सुरुवातीपासूनच प्रत्येक बाबीचा नीट विचार करावा व मगच काम हाती घ्यावे व चिकाटीने पूर्णत्वास न्यावे.

शरीर काम करित असल्याचे दिसून येते, परंतु वास्तविकता तर

ही आहे की काम हे अगोदर मनात होते. लक्ष केंद्रित केल्यावर सर्व पैलू स्पष्ट होतात, अन्यथा बालकल्पना मनात उत्पन्न होऊन पाण्याच्या बुडबुड्यांप्रमाणे अस्ताव्यस्त हाऊन गेल्या असल्या. लहान मुले दिवसभर खेळत राहतात, धिंगामस्ती करीत राहतात. त्यांच्या प्रत्येक क्रियेमागे एक उद्देश असतो, परंतु हे उद्देश टिकून राहत नाहीत. एका इच्छेनंतर दुसरी इच्छा उद्भवते तेव्हा अगोदरच्या इच्छेस बाजूला सारून पुढील इच्छापूतीचे प्रयत्न केले जातात. अशा प्रकारे दिवसभर कितीतरी मनोरथ समोर येतात व ते सर्व अर्धवट राहून विस्कळीत होऊन जातात. यालाच बालबुद्धी म्हणतात. अशा प्रकारचा खेळखंडोबा वयस्कर माणसेदेखील करताना आढळून येतात. परिणामी कोणतेच कार्य धड पूर्ण होत नाही, एकही काम शेवटायस जात नाही.

काम पूर्ण करण्यासाठी योजना सर्वांगपूर्ण बनणे गरजेचे असते. तिच्या लाभ-हानीवर सांगोपांग विचार केला जावा. साधने प्राप्त करण्यासाठी जे कार्य उपलब्ध साधनांच्या मदतीने करणे शक्य आहे तेच हाती घेतले जावे. भविष्यात जेवढी साधने वाढतील, तेवढे काम वाढवित जावे. हे सर्व तेव्हाच शक्य होईल, जेव्हा प्रस्तुत योजनेवर, हाती घेतलेल्या कामावर संपूर्ण ध्यान केंद्रित केले जाईल. अर्धवट चिंतनाने संपूर्ण रूपरेषा लक्षात येत नाही व त्यामुळे ती नीट पूर्णही करता येत नाही. ज्या कार्यामध्ये जेवढी रुची असेल, ते कार्य तेवढ्याच प्रमाणात चांगल्या प्रकारे पार पाडता येईल. साधनांचे नियोजन देखील तेव्हाच होते, जेव्हा त्यामध्ये पुरेपूर मन लागते. नाही तर उपयुक्त साधने असल्यावरही त्यांचा नीट उपयोग होऊ शकत नाही. अर्धवट मनाने केलेले काम नेहमी अपूर्ण व त्रुटीयुक्त राहते.

मनोबलाचा एक अर्थ हिंमत असाही आहे, ज्यामध्ये आवड पण समाविष्ट आहे. एखाद्या कामास आवडीने केले, तर त्याचे फळ काही

वेगळेच असेल आणि बिगार भरल्यागत कसे तरी पूर्ण केले, तर त्याचे फळ अगदीच दुसरे असेल. सुग्रण अगदी मन लावून मोठ्या आवडीने आपले घरटे तयार करते, तेव्हा त्याची कलात्मकता व सौंदर्य पाहतच राहावेसे वाटते. मंदबुद्धीचे कबुतर आडव्या-तिरप्या काड्यां टाकून घरटे बनविते. ते एवढे जेमतेम असते की वान्याची थोडीशी झुळकही सहन करू शकत नाही. नोकरांकडून करवून घेतलेली कामे आणि मालकाने स्वतःच्या हातांनी केलेली कामे यांच्यामध्ये आकाश-पाताळाएवढे अंतर असते. हेच कारण आहे की मजुरांकडून करवून घेतलेली भरपूर कृषी कार्ये विशेष लाभप्रद ठरत नाहीत, तर बरेचदा तोटा सुद्धा होतो. या उलट जी शेतती स्वतः शेतकरी व त्याच्या कुटुंबातील व्यक्ती एकजुटीने व मन लावून करतात, तेव्हा तीच शेतमाऊली सोने पिकविते. सैन्याचा इतिहास देखील याच तथ्याची साक्ष देतो. एखाद्या राजाचे सैनिक संख्येने भलेही कमी असले, तरी पण ते जय-पराजयास स्व-प्रतिष्ठेचा प्रश्न बनवून लढतात तेव्हा कमाल करतात. विजयश्री त्यांच्या पायांवर लोळण घेते, परंतु जे नोकरासारखे जीव वाचवित कसे बसे लढतात, अशांची संख्या खूप असली, शस्त्र-उपकरणे व युद्ध सामग्री उत्कृष्ट असल्यावरही हारत असतात. मनोबल उच्चप्रतीचे असले, तर मागे सरणारे सैन्य पुन्हा जोमाने आक्रमण करून गमावलेला भूभाग पुन्हा जिंकून घेतात. मनोबलाचा अभाव असेल, तर निष्काळजीपणाने ग्रस्त असलेला सेनापती आपला जिंकलेला भूप्रदेशही गमावून बसतो.

या जगात महापुरुषांचा आपला विशेष असा इतिहास आहे. कोलंबस, नेपोलियन इत्यादींचे पराक्रम असे आहेत की जे ऐकून-वाचून आश्चर्यचकितच व्हावे लागते. त्यांच्या शारीरिक व मानसिक रचनेमध्ये कोणतीच खास विशेषता नव्हती. ते पण इतर लोकांसारखेच होते. परंतु

भक्कम मनोबलाच्या आधारे मोठ-मोठ्या योजना आखून त्या यशस्वी करण्यात त्यांनी जो पराक्रम दाखविला, त्यामागे त्यांचे उच्चप्रतीचे मनोबलच जादू सदृश चमत्कार दाखवित असे.

कितीतरी महान् आंदोलने या जगात झालीत व व्यापक बनलीत. यांच्या मुळाशी खरे तर एक-दोन व्यक्तींचाच पराक्रम व डोके काम करीत असे. जे स्वतः उत्पन्न केलेल्या वादळा सोबत अनेकांना आकाशापर्यंत उंच घेऊन गेले, ते महाबली योद्धे नव्हते, ते साधन-संपन्न अब्जोपती पण नव्हते. गांधीजींनी जे वादळ उठविले, त्या सोबत पाने व गवताच्या काड्यासारख्या व्यक्तिमत्त्वाच्या व्यक्तींनी गगनचुंबी व नेत्रदीपक भूमिका बजावली. अशी आंदोलने वेळोवेळी आपल्या देशात व अन्य देशांमध्ये झाली व व्यापक बनत गेली. यांच्या मुळाशी एक-दोन मनस्वी लोकांचे संकल्प आणि धडपडच काम करीत असे. म्हणूनच जगातील सर्व बळांमध्ये मानवाचे मनोबलच श्रेष्ठ मानले गेले आहे. संकल्प आणि निश्चय तर कितीतरी लोक करीत असतात. परंतु त्यावर टिकून राहणे व शेवटपर्यंत जिद्द व चिकाटी कायम ठेवणे हे सर्वानाच शक्य होत नाही. हे येत्या गबाळ्याचे काम नव्हे. विरोध-अवरोध समोर येताच कित्येक व्यक्ती हिंमत हारतात व कोणता ना कोणता बहाणा करून मागे फिरतात. परंतु जे कोणत्याही परिस्थितीशी दोन-दोन हात करून आपला मार्ग काढतात आणि आपल्या हातांनीच आपली नौका वलहवून पैलतीरी जाऊन पोहचतात असे मनस्वी अगदी बोटार मोजण्या इतपतच असतात. मनोबल हे अशा साहसाचे नाव आहे, जे नीट विचारपूर्वक पाऊले उचलावयास लावते व हाती घेतलेले कार्य प्राणपणाने पूर्ण करूनच सोडते.

व्यक्तिगत जीवन असो की सामाजिक जीवन असो, ते सफल होण्यासाठी मनुष्याचे मनस्वी असणे स्वाभाविक ठरते, गरजेचे असते.

पैसा मिळविण्याची विद्या तर वाणिज्य-व्यापारी बुद्धिलाही येते. अट्टल गुन्हेगारांसारखी हिंमत तर भुरग्या चोरांमध्येही असते. आवेशग्रस्त होऊन भांडण तंटे व मारठोक करणे हे क्षुद्र प्रतीचे मामुली लोकही करू शकतात. परंतु ज्या कार्यामध्ये स्वतःचा विशेष फायदा नाही, केवळ सिद्धांतांचे, आदर्शांचे पोषण किंवा सार्वजनिक हितच साधत असेल, अशा कार्यामध्ये हात टाकणे व त्यांच्या मार्गात येणाऱ्या अवरोधांशी दोन-दोन हात करणे, प्रतिकूल बनलेल्या परिस्थितींमध्ये हिंमत न हारणे आणि सहकाऱ्यांचा उत्साह शिथिल न पडू देणे हे सर्वानाच साधत नाही. अशा व्यक्तींमध्ये एकच विशेष बाब आढळून येते व ती म्हणजे-मनोबल.

मनोबल रूपी संजीवनी व संकल्पशक्तीचा कल्पवृक्ष

मानवाच्या संकल्प शक्तीमध्ये निश्चितच अपार सामर्थ्य आहे. भयंकर प्रतिकूल परिस्थितींमध्येही जर मनोबल कायम असले, तर मनुष्य त्याच्या साह्याने आपली नौका पैलतीरी घेऊन जाऊ शकतो. तसे पाहिले तर हे सामर्थ्य अधिकांश व्यक्तींमध्ये सुप्तावस्थेत पडून असते. त्यामुळे ते दिसून येत नाही व त्याचा उपयोग देखील केला जात नाही. असे कितीतरी घटनाक्रम आहेत, ज्यांमध्ये व्यक्ती मरणासन्न स्थितीमध्ये पोहचल्यावरही मृत्यूच्या दाढेतून परत आल्या आहेत. जर काही कारणामुळे अपंगत्व आले, तरी त्या दुर्भाग्यासही त्यांनी वरदान मानले. अशाच काही घटना पुढे वर्णन केल्या आहेत.

न्यूजर्सी, अमेरिका येथील एक ट्रॅक्टर चालक एंडी रॉबिन्सन आपल्या १९००० किलोग्रॅम वजनाच्या गाडीस घेऊन राजमार्गाने जात होता. दिनांक १२ फेब्रुवारी १९७१ च्या सकाळी घडलेली घटना आहे.

समोरून येणारी एक कार घसरली व सडकेवर उलटली. त्याने ट्रॅक्टर मोठ्या मुश्किलीने थांबविला, पण नियंत्रण ठेवणे शक्य झाले नाही. तो पुलाच्या कठड्यास तोडून १२ मीटर खाली कोसळला व लोखंडी गर्डरमध्ये अडकला. त्याचे डोके फुटले. रक्ताची धार वाहत होती व आतील मांस बाहेर लोंबकळत होते. अशा अवस्थेतही तो घाबरला नाही. त्याने कसे तरी स्वतःस सांभाळले व बाहेर उडी घेतली. पंजांच्या साह्याने सरपटत नदीच्या पात्रा बाहेर आला. जवळच्या हॉस्पिटलमध्ये महत्प्रयासाने पोहचला. डॉक्टरांनी विशेष लक्ष दिले नाही व थातुर-मातुर मलमपट्टी करून घरी परत पाठवून दिले. त्याच्या वेदना किंचितही कमी झाल्या नाहीत.

हॉस्पिटल कडून पुन्हा बोलावणे आले. दुसऱ्यांदा तपासणी झाली. त्याच्या छातीच्या बरगड्या तुटल्याचे दिसून आले. डोक्याची व कंबरेची हाडे देखील मोठ्या प्रमाणात तुटली होती. बरेच दिवस उपचार सुरू राहिला, परंतु आरोग्य मात्र दिवसेंदिवस ढासळतच गेले. शेवटी तो नाईलाजाने घरी परत आला.

मेंदूला खोलवर जखमा होऊन त्यास जबर आघात पोहचला. हळूहळू त्याची दृष्टी कमी कमी होऊन तो आंधळा झाला. आता त्याने काय करावे ? त्याने अंधविद्यालयामध्ये प्रवेश घेण्याचे ठरविले. म्हणून त्याने स्पर्श लिपी (ब्रेल लिपी)च्या मदतीने काही लिहिणे-वाचणे देखील सुरू केले, मन रमू लागले.

आता एक नवीन संकट समोर आले. त्याचा उजवा हात निष्क्रिय झाला. अर्धांगवायू झाला. एवढेच नव्हे, तर त्याच्या कानांनीही रजा घेतली. तो बहिरा झाला. तेव्हा त्याने कानामध्ये श्रवण यंत्र बसविण्याचे ठरविले. यामुळे फार मोठ्याने बोलल्यावरच तो थोडे फार ऐकू शकत होता. अशा दुःखद परिस्थितीमध्ये राहूनही तो हताश झाला नाही. क्षेम कुशल

विचारणारांना तो एवढेच म्हणायचा-“ईश्वराचा मी आभारी आहे, कारण जगातील अनेक संकट ग्रस्तांपेक्षा मी अधिक चांगला आहे.”

रिकामे बसून-बसून काय करावे? कामाविना बेचैन व्हायचा. तेव्हा त्याने पत्नीच्या गृहकार्यामध्ये मदत करणे सुरू केले. यामुळे पत्नीचा वेळ वाचला व ती वाचलेल्या वेळेमध्ये काही कमाईचे प्रयत्न करू लागली. घरा समोर पार्क सदृश मैदान होते. तेथे गवत कापण्याचे काम त्याने मिळविले. त्यासाठी त्याने एक युक्ती शोधली. मधोमध खुंटी गाडली व तिला दोर बांधला. तो पकडून ठेवल्यावर किती क्षेत्रामध्ये गवत कापले जात आहे हे कळत असे. एका वर्तुळातील गवत काढून झाल्यावर तो दोर अजून थोडा ढिला करून वर्तुळ मोठे करून घ्यायचा व त्या भागातील गवत काढणे सुरू करायचा. अशा प्रकारे संपूर्ण पार्क मधील गवत कापण्याचा त्याला सराव झाला. कामात व्यस्त राहिल्याने निरर्थक किंतांपासून बचाव शक्य झाले. काम करून थकल्यामुळे त्याला गाढ झोप लागायची.

आता त्याने एक नवीन छंद जोपासला. पक्ष्यांच्या आवाजाची, बोलीची नकल करू लागला. याचा परिणाम असा झाला की कितीतरी पक्षी त्याच्याकडे धावत येत व हातावर ठेवलेला आहार निर्भय होऊन खात असत. एक चांगले मनोरंजनाचे साधन त्याला मिळाले.

एके दिवशी कोंबड्यांचा ट्रक उलटला. त्यातील एक जखमी कोंबडी रॉबिन्सनच्या घरात घुसली. पाय तुटून गेल्यावरही ती काही दिवसात चांगली झाली. प्रेमळ वातावरणामुळे ती त्याची मैत्रीण बनली. पायाविना कसे चालता येते हे त्याने शिकविले तेव्हा कोंबडीने ती कला नीट आत्मसात केली. दोघांचे खूप पटत असे. कोंबडीचे नाव ठेवले टुक-टुक कारण ती तसेच काही बोलायची. अजूनही त्याच्या छातीत दुखत होते, परंतु जिवंत ठेवल्याबद्दल तो परमेश्वरास धन्यवाद घायचा.

४ जून १९८० चा प्रसंग आहे. सायंकाळ होत नाही तोच आकाशात मेघ दाटून आले व थोड्या वेळातच धो-धो पाऊस पडू लागला. कोंबडी जवळपास कुठेच दिसत नव्हती. ती एखाद्या संकटात तर सापडली नसेल न्हा या भीतीने तो तिला शोधण्यासाठी घरा बाहेर पडला. तो 'टूक-टूक' अशी हाक मारून तिला शोधण्याचा प्रयत्न करू लागला. या धडपडीत तो भिजत पण होता.

अचानक आकाशातून वीज कोसळली. जीवाचा थरकाप उडविणारा कडकडाट झाला. अति प्रखर प्रकाशाने ते संपूर्ण क्षेत्र उजळून गेले. रॉबिन्सनला प्रचंड झटका लागला. तो धाडकन जमिनीवर कोसळला व लगेच मूर्च्छित झाला. अर्ध्या तासाने शुद्धीवर आला, तेव्हा त्याचा घसा तहान लागल्यामुळे कोरडा पडला. संपूर्ण शरीर थरथर कापू लागले. शेजाऱ्याचे घर समोरच होते. तो त्या घरात घुसला व पाणी मागितले. किती तरी प्याले पाणी तो प्याला. तरीसुद्धा तहान शांत होत नव्हती. शेजाऱ्यांनी त्याला घरी पोहचवून दिले.

आश्चर्याची बाब अशी की त्याची दृष्टी परत आली. भिंतीवर टांगलेले पोस्टर्स तो वाचून दाखवू लागला. पत्नीने घड्याळात किती वाजले म्हणून विचारले तेव्हा त्याने अचूक वेळ सांगितली.

कानात लावलेले श्रवण यंत्रदेखील धक्क्याने कुठे तरी पडले होते. आता तो त्याविना ऐकू शकत होता. पत्नीशी पूर्वीप्रमाणे गप्पा गोष्टी करीत असता त्याच्या आनंदास पारावार उरला नव्हता. छातीचे दुखणे पण बंद झाले व लंगडत-लंगडत चालण्यात मदत करणाऱ्या काठीचीही आवश्यकता उरली नव्हती.

दुसऱ्या दिवशी रविवार होता. कशाचीच मदत न घेता तो पत्नी सोबत चर्चमध्ये गेला व सामान्य लोकांप्रमाणे बसला, तेव्हा उपस्थित

लोकांच्या आश्चर्यास पारावार उरला नाही.

दूरवर ही वार्ता पसरली. दूरदर्शनवर त्याने आपल्यावर बेतलेले सर्व प्रसंग सविस्तरपणे सांगितले. तो म्हणाला, संकट काळामध्ये एवढे शिकलो, जेवढे आजपर्यंतच्या आयुष्यातही शिकू शकलो नाही. मी कधीच हिंमत आणि आशा सोडली नव्हती. ही घटना मानवाच्या अजेय साहसाचे व त्याच्या संकल्पशक्तीचेच सत्यापन करीत आहे. ती हेच सिद्ध करते की कोणतीही व्यक्ती प्रतिकूल बाबींशी संघर्ष करून परिस्थितींना स्वतःसाठी अनुकूल बनवू शकते.

हॉन्स ह्यूगर एक टँकर ड्रायव्हर होता. तो सहसा दक्षिण-पश्चिम जर्मनीच्या टेनिनजेन नामक एका लहान शहरातून स्यूलिन ॲल्युमिनियम फॅक्टरीमध्ये ॲसीटोन घेऊन यायचा. तो या कार्यामध्ये एवढा तरबेज झाला होता की त्याला या कामाची अजिबात भीती वाटत नव्हती. या कार्यास तो आपले नित्याचे काम मानीत असे.

सप्टेंबर १९६८ मध्ये देखील एके दिवशी त्याने ६००० गॅलन ॲसीटोनने भरलेला ३५ फूट विशाल लांबीचा टँकर घेऊन निर्धारित स्थळी जाण्यास निघाला. रस्त्यात कुठेच काही अशुभ घडले नाही. स्यूलिनच्या फॅक्टरीमध्ये पोहचल्यावर त्याने टँकर रिकामा करायला सुरुवात केली. एका तासाच्या आत ५ टँकर ह्यूगरने सुरक्षितपणे खाली केलेत, सहाव्या टँकरमधील ॲसीटोन जेव्हा भूमिगत स्टोअरेज टँकमध्ये टाकीत होता तेव्हा अचानक न जाणे कशी काय त्या टँकरला आग लागली व त्यामधून ५ फूट लांबीच्या ज्वाळा निघू लागल्या. तोपर्यंत सहा वाजून गेले होते. फॅक्टरीमधील दिवसाची पाळी संपून गेली होती व कर्मचारी आपली ड्यूटी पूर्ण करून बाहेर येत होते व नवीन पाळीचे कर्मचारी आत ज्यूत होते. बाहेर लोकांची गर्दी उसळली.

ह्यूगरने विचार केला की जर आग हॉज पाईपच्या माध्यमातून स्टोअरेज टँकमध्ये पोहचली, तर क्षणार्धातच संपूर्ण फॅक्टरी आणि कर्मचारी जळून खाक होतील. शिवाय फॅक्टरीच्या आजूबाजूच्या गावांना जी हानी सोसावी लागेल ती वेगळीच. बहुतेकांना माहीतच आहे की अॅसीटोन एक कार्बनिक यौगिक आहे, जे अति ज्वलनशील असते. तेव्हा त्याने निर्णय घेतला, की या संभाव्य भयंकर दुर्घटनेस तो घडू देणार नाही. वेळ पडल्यास आपल्या प्राणांची आहुती देऊनही हजारो लोकांचे प्राण वाचवेन. हे विचार त्याच्या डोक्यात क्षणार्धातच आले. एका क्षणाचाही विलंब करणे म्हणजे दुर्घटनेला निमंत्रण देण्यासारखेच आहे असे त्यास वाटले. म्हणून तो तत्क्षणी या दिशेने सक्रिय झाला. धगधगत्या ज्वालांमध्ये त्याने हात घातला आणि स्टोअरेज टँकचा व्हॉल बंद करून टाकला. त्यानंतर त्याने भूमिगत टँकशी जुडलेला हॉज पाईप वेगळा केला. तो वेगळा होताच आगीचा एक डोंब जोरात बाहेर पडला व पाहता-पाहता टँकरच्या मागच्या भागास त्याने आपल्या विळख्यात घेतले. ह्यूगरने क्षणार्धात टँकर सुरू केला व पेटलेला टँकर (बर्निंग टँकर) एखाद्या निर्जन, सुरक्षित स्थानी सोडून देण्यासाठी रवाना झाला. दीड तासापूर्वी तो ज्या मार्गाने आला होता, त्याच मार्गाने तो सुसाट वेगाने परतत होता. त्याने आता सुटकेचा श्वास घेतला कारण त्याने शहराचा पूल ओलांडला होता व त्यानंतर पुढे लोकसंख्या विरळ होत गेली. परंतु दुसऱ्याच क्षणी त्याची दृष्टी टँकरच्या मागील भागावर पडली तेव्हा तो अपार शोकामध्ये बुडाला. कारण त्याने पाहिले की अग्नीच्या ज्वाळा सतत आक्राळ विक्राळ रूप घेत आहेत. त्या आता दहा फूट उंच जाऊ लागल्या आहेत.

• ह्यूगरने ट्रकचा वेग वाढविला. वेग वाढताच ज्वाला खाली आल्या व चापट झाल्या. फायरब्रिगेडची गाडी येईपर्यंत, एखाद्या संभाव्य दुर्घटने

पासून बचाव व्हावा म्हणून त्याने वेग जास्त ठेवणेच योग्य समजले. त्याला अजून बरेच पुढे जावे लागणार होते. अद्याप त्याला असे कोणतेच उपयुक्त स्थान आढळले नाही की जिथे तो ट्रक सोडू शकला असता. आजूबाजूच्या क्षेत्रातील लोकसंख्यादेखील दाट होती.

आणखी थोडे पुढे गेल्यावर एक रेल्वे क्रॉसिंग लागले. तेथून एक ट्रक जात होता. ह्यूगरचा टँकर त्याच्या मागील भागास धडक देता-देता वाचला.

आणखी थोडे पुढे जात नाही, तोच सायंकाळच्या भयंकर रहदारीमुळे वाहतूक पूर्णपणे ठप्प झाली होती. आता त्याला प्रत्यक्ष मृत्यू पुढे उभा असलेला दिसला. कारण क्षणभर जरी थांबलो, तरी आग कॅबिनपर्यंत पोहचण्याची दाट शक्यता होती. पण तो अगतिक बनला. त्याचा नाईलाज झाला. आता तेथून बाहेर पडण्याचे सर्व मार्ग बंद होते. रस्त्याच्या एका बाजूस खोल दरी होती, तर दुसरीकडे लोकांनी गजबजलेले शहर, जावे तर कुणीकडे जावे? यावेळी त्याला आपल्या जीवापेक्षाही अधिक प्रिय व मौल्यवान शेकडो लोकांचे प्राण वाटू लागले. एकाच गोष्टीची चिंता त्याला भेडसावित होती व ती म्हणजे या भयंकर अग्निकांडापासून लोकांचे प्राण व वित्ताचे कसे काय रक्षण करावे? परंतु यावेळी नाईलाजाने गाडी थांबवावी लागली. गाडी थांबताच ज्वाला प्रचंड झाल्या व त्या ह्यूगरला स्वाहा करण्याचा सतत प्रयत्न करित होत्या, परंतु ह्यूगर घोरपडी प्रमाणे धैर्य बाळगून होता. या दरम्यान तो सतत हॉर्न वाजवित राहिला. काही वेळाने मैदानी भागाकडील गर्दी थोडी कमी होताच त्याने त्या दिशेने ट्रक वळविला. तो मैदानी भागातून, शहरापासून दूर, ग्रामीण भागाकडे सुसाट वगाने ट्रक पळवित होता. ह्यूगर अजूनही आपल्या निश्चयावर अटळ होता की भलेही या धावपळीमध्ये त्याला प्राणाची आहुती द्यावी लागली तरी चालेल, पण कोणत्याही परिस्थितीत जीवित व वित्तहानी होऊ देणार

नाही आणि याच उद्दिष्टपूर्तीसाठी तो आपला ट्रक एखाद्या निर्जन स्थानाच्या शोधात भरधाव घेऊन जात होता, जेणेकरून त्याच्या मार्गात कुठल्याच प्रकारचा अवरोध येऊ नये. ट्रक अव्याहतपणे धावत होता. परंतु त्याला सडकेच्या कोणत्याच बाजूस असे स्थान आढळले नाही की जेथून निघून एखाद्या मैदानी गावामध्ये प्रवेश करू शकेल. रस्त्याच्या दोन्ही बाजूस खोल खडे होते. अशा परिस्थितीत थोडे जरी संतुलन बिघडले, तरी ते ह्यूगरसाठी मृत्यूचे निमंत्रणच ठरू शकले असते. याच दरम्यान पाऊस सुरू झाला. यामुळे ह्यूगरची चिंता आणखी वाढली. थोडा जरी ब्रेक लावला, तरी प्राण संकटात सापडू शकत होते. परंतु या सर्वांची अजिबात पर्वा न करता तो सतत पुढेच जात होता. अद्याप त्याला कोणतेच उपयुक्त स्थान मिळू शकले नाही.

आता तो अशा भागातून जात होता, जिथे रहदारी खूपच विरळ होती, परंतु येथेही संकटांनी त्याचा पिछा सोडला नाही. त्याच्या ट्रक मागे कारांचा जत्था सुसाट वेगाने धावत येत होता. जणू धूमकेतूच्या शेपटीगत ह्यूगरच्या ट्रकद्वारे संमोहित होऊन त्या कार त्याच्यामागे खेचल्या जात आहेत. या स्थितीमध्ये ट्रक थांबविणे किंवा वेग कमी करणे कारांसाठी धोक्याचे ठरू शकले असते, म्हणून तो ट्रक पळवितच राहिला. १२ मैल (सुमारे १९ कि.मी.) तो त्याच वेगाने ट्रक चालवित राहिला, तेव्हा कुठे त्या कारांपासून त्याची सुटका झाली.

आता त्याचा उजवा हात स्टेअरिंग व्हील पकडून-पकडून अकडून गेला होता व डाव्या हाताची बोटे हॉर्न वाजवून-वाजवून बधीर झाली होती. पुढे काम करण्यासाठी सर्व अंग-अवयव नकार देत होते. घामाने तो ओलाचिंब होत होता. आशा संपून गेली होती, निराशेची छटा त्याच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसू लागली. पण तेवढ्यातच त्याला आपल्या ट्रकच्या आरशामध्ये निळा प्रकाश चमकताना व लुप्त होताना दिसत होता.

फायरब्रिगेडच्या दोन गाड्या त्याच्या ट्रक मागून येत होत्या. ह्यूगरला पुन्हा थोडी फार आशा वाटू लागली. फायरब्रिगेडवाल्यांच्या इशान्यावरून त्याने वेग कमी केला. फायरब्रिगेडची एक गाडी ट्रक समोर येऊन उभी राहिली, तेव्हा नाईलाजाने ह्यूगरलाही ब्रेक लावावा लागला. एक झटका लागून ट्रक थांबला. ह्यूगरने लगेच खाली उडी मारली आणि अॅसीटोन-अॅसीटोन म्हणत ओरडत पळत सुटला. फायरब्रिगेडची टीम सावध झाली, सज्ज झाली. त्यांनी अग्निशामक पावडर आणि हजारो गॅलन पाण्याच्या साह्याने वीस मिनिटे अत्यंत कठिण संघर्ष करून आग नियंत्रणात आणली. आता आग पूर्णपणे विझली होती आणि उष्णतेने लाल झालेला टँकर थंड झाला होता.

ह्यूगर या अग्निपरीक्षेमध्ये यशस्वी झाला, परंतु जीवन मरणाच्या या पाळण्यामध्ये दीडतास झोके घेता-घेता त्याची सर्व शक्ती संपून गेली होती. परिणामी तो लगेच मूर्च्छित होऊन कोसळला. त्याला त्वरित हॉस्पिटलमध्ये नेण्यात आले. तिथे काही दिवसांच्या उपचारानंतरच तो बरा झाला.

जिवंत राहण्याच्या इच्छेची चमत्कारी शक्ती

प्रस्तुत घटना १९ व्या शतकाच्या आरंभीची आहे. लंडनच्या टेम्स नदी वरून ज्यूलियन नावाचे जहाज बँकाकसाठी रवाना झाले. त्यामध्ये दगडीकोळसा व अन्य सामान भरले होते. जहाजाने आपला प्रवास एक तासही पूर्ण केला नाही तोच त्याला वेगळ्याच संकटाला तोंड द्यावे लागले. त्याच्या तळमजल्यात ठेवलेल्या कोळशाला न जाणे कशी काय आग लागली. सुरुवातीस आग लागल्याचे कळले नाही म्हणून नाविकांकडून तात्काळ कोणतीच उपाय योजना करता आली नाही. अशा स्थितीमध्ये आग आत भडकतच राहिली. जेव्हा ती पसरली तेव्हा तिच्या ज्वाळाही बाहेर निघू लागल्या, तेव्हाच जहाजाच्या कॅप्टनला अग्रिकांडाची माहिती

मिळाली, परंतु तोपर्यंत आग संपूर्ण तळमजल्यामध्ये प्रचंड भडकली व सर्वत्र पसरली होती. कॅप्टनला काळजी वाटू लागली की जर आग लवकर आटोक्यात आणली नाही, तर जहाजासोबतच त्यातील किंमती सामान व सर्व खलाशी जळून खाक होतील. म्हणून लगेच सर्वांनी मिळून ती विझविणे सुरू केले. आगीवर पाणी फेकले जाऊ लागले, परंतु पाणी टाकल्यामुळे त्याच्या वाफेने व धुराने नाविकांचा जीव गुदमरू लागला. आग विझविण्याचा प्रयासही फार काळ टिकू शकला नाही. तो अर्ध्यावरच सोडून द्यावा लागला. यावेळी जहाज हिंद महासागरात प्रविष्ट होऊन चुकले होते. हा महासागर आपल्या भयंकर वादळांसाठी प्रसिद्ध आहे. नाविकांना आतापर्यंत प्रचंड अग्निकांडाचाच सामना करावा लागत होता, परंतु आता या महासागरामध्ये येताच त्यांच्यावर एकाच वेळी दोन-दोन विपत्ती कोसळल्या. आग सर्वनाश करू पाहत होती, तर सागराच्या वादळी लाटा त्या जहाजास गिळंकृत करू इच्छित होत्या. कोणापासून व कसे वाचावे ? प्रत्येक क्षण हा त्यांच्यासाठी परीक्षेची घटका सिद्ध होत होती.

म्हाताच्या पण अनुभवी कॅप्टनने विचार केला की अशा प्रसंगी मनोबल खच्ची झाले, तर सर्वजण प्राणास मुकतील. असे घडू नये म्हणून तो आपल्या सर्व साथीदारांना धीर देत होता, साहस जागवित होता व त्याच वेळी आग विझविण्याचे व जहाजास प्रचंड वादळी लाटांमधून बाहेर काढण्याचे प्रयत्नही सुरू होते. लाटा एवढ्या उंच व प्रचंड होत्या की आता पाणीदेखील जहाजामध्ये शिरू लागले. हे पाहून नाविकांनी मोटरपंप सुरू केलेत. त्याद्वारे पाणी वेगाने बाहेर काढले जाऊ लागले. इकडे आगदेखील प्रचंड व विक्राळ रूप धारण करू लागली. यामुळे लंगर आणि डोलकाठी समुद्रात पडले. साखळदंड वितळलेत व आता तर डेकदेखील जळू लागली होती. त्यांनी जर मनात ठरवले असते, तर

ते लाइफ बेल्ट आणि लहान नौकेच्या मदतीने आपले प्राण वाचवू शकले असते, परंतु त्यांना अजूनही असे वाटत होते की कदाचित ते आपल्या प्रयत्नांनी जहाजास पूर्णपणे नष्ट होण्यापासून वाचवू शकतील, जीवित व वित्तहानी टाळू शकतील. म्हणून ते आपल्या बचाव कार्यामध्ये प्राणपणाने संलग्न झाले, परंतु त्यामध्ये थोडेदेखील यश मिळत नसल्याचे दिसून आले. किनारा जवळच होता. अशा विषम परिस्थितीतही ते जहाज सारखे पुढे जातच राहिले. आता ते बँकाकच्या किनार पट्टीच्या अगदी जवळ येऊन ठेपले होते. स्टीमर पोहचल्यावर दोन्ही कप्तानांनी ठरविले की जहाजातील सर्व लोकांनी स्टीमरमध्ये लवकर यावे. जहाजास चांगल्या प्रकारे स्टीमरशी बांधून बंदरापर्यंत घेऊन जावे. असेच करण्यात आले. दोन तासांच्या अवघड प्रवासानंतर जहाज बँकाक-बंदरात पोहचले. तिथे फायरब्रिगेडच्या तुकडीने एक तासाच्या आत आगीवर नियंत्रण मिळविले. जहाजातील सामानास सुरक्षितपणे उतरून घेण्यात आले.

खरे तर हे सर्व कॅप्टन व नाविकांच्या मनोबल आणि जिवंत राहण्याच्या प्रबळ इच्छेमुळेच शक्य झाले. त्यांच्यामध्ये मानसिक संतुलन नसते व केवळ प्राण वाचविण्याचीच चिंता असती, तर ते आपल्या जहाजास गमावून बसले असते आणि मनोबल खचले असते, तर स्वतःही समुद्राच्या लाटांमध्ये गडप झाले असते.

समुद्राच्या अटलांटिक क्षेत्रामध्ये पोलरस नामक एक जहाज बर्फात फसले व खडकावर आदळून चकनाचूर झाले. जहाजातील जिवंत राहिलेल्या १९ खलाशांनी एका वाहत येणाऱ्या हिमखंडावर बसून प्रवास सुरू केला. ते मासे पकडून खायचे व भूक भागवायचे. त्याच हिमखंडावर त्यांनी कित्येक दिवस काढले. त्या हिमखंडाचा ते नावे सारखा उपयोग करू लागले. त्यास ढकलत पुढे जाऊ लागले. १९६ दिवसांमध्ये सुमारे

१९०० कि.मी. प्रवास करून ते लॅब्रॅडोरच्या किनाऱ्यावर पोहचले व आपले प्राण वाचविण्यात यशस्वी झाले. त्या बर्फाच्छादित हिमक्षेत्रामध्ये जिथे प्राणवायू अगदीच कमी प्रमाणात असतो, तिथे त्यांना मोठ्या प्रमाणात अंतःशक्तीची प्रेरणा मिळत राहिली, मनोबल टिकून राहिले. म्हणूनच ते प्रतिकूल परिस्थितींशी दोन-दोन हात करीत मार्ग काढू शकले.

जुलै १९५७ ची एक घटना आहे. पॅराटूपर-विंग (जर्मनी)चे कमांडर लेफ्टनंट कुर्त एंजिल यांनी विमानोड्डाण केले. दुर्दैवाने विमानास आग लागली, तेव्हा १५०० फूट उंचीवरून पडलेल्या एंजिलचे पूर्ण शरीर चकनाचूर झाले. हॉस्पिटलमध्ये तपासणी नंतर डॉक्टरांनी जाहीर केले की आता त्यांना वाचविणे अजिबात शक्य नाही. एवढ्या असह्य पीडेतही त्यांनी हिंमत सोडली नाही. एंजिलने डॉक्टरांना प्रचंड साहस व विश्वासपूर्वक म्हटले-“मी मरू शकत नाही, अजून मला बरीच कामे पार पाडायची आहेत. आपण सर्वजण मला दुरूस्त करण्याचे पुरेपूर प्रयत्न करा, आपले कर्तव्य पूर्ण करा. दोन महिन्यांनंतर ते आपल्या पूर्व स्थितीमध्ये आले, तेव्हा डॉक्टरांनी त्यांच्या जिवंत राहण्याच्या तीव्र इच्छा शक्तीची व साहसाची तोंड भरून प्रशंसा केली. व्यक्ती स्वतःच आपल्या हाताने मृत्यूस बोलावू शकतो तसेच प्रचंड मनोबलाच्या आधारे त्यास पिटाळूनही लावू शकतो, याचे हे एक जिवंत उदाहरण आहे.”

इ.स १९६५ ची एक घटना आहे. अमेरिकेचे एक विमान समुद्रावरून जात असताना आग लागल्यामुळे जळून खाक झाले. त्याच्या वैमानिकाने समुद्रात उडी घेतली. एवढ्या उंचावरून समुद्राच्या पाण्यात कोसळल्यामुळे त्याला खूप मार लागला, तरी न घाबरता, मोठ्या हिंमतीने तो पोहत राहिला. तो मोठ्या धैर्याने तसेच साहस व मनोबल कायम ठेवून आपल्या घायाळ शरीरास खेचत, फरफटत सतत ४० तास पोहून किनाऱ्यावर

पोहचला. किनाऱ्यावर पोहचल्यावर काही लोकांनी त्याला पाहिले व हॉस्पिटलमध्ये भरती केले. एवढ्या चिंताजनक अवस्थेमध्ये जेव्हा ते त्याला तात्काळ सेवा (इमर्जन्सी) वार्डमध्ये शस्त्रक्रिया करण्यासाठी घेऊन गेले, तेव्हा आपण वाचणार अशी मनोमन खात्री पटल्यामुळे तो निश्चिंत झाला. शरीराच्या जागृत व सक्रिय शक्ती पूर्ववत झाल्या. पण निमोनिया, थकवा, जखमा, भूक आणि वेदनांमुळे तो बेहोश झाला. त्याची अवस्था शारीरिक दृष्टीने एवढी गंभीर होती की डॉक्टरांनी तो अद्याप जिवंत असण्यावर आश्चर्य व्यक्त केले. त्या भयंकर परिस्थितीमध्ये वैमानिक मृत्यूमुखी पडला नाही, तर मग आता हॉस्पिटलमध्ये भरती झाल्यावर त्याचा मृत्यू होण्याचा प्रश्न नव्हता. तो जिवंत तर राहिलाच पण ठणठणीत झाल्यावर पुन्हा विमान उडवू लागला. कधी-कधी अचानक लहानशा कायेमध्ये अपार सामर्थ्य न जाणे कोटून व कसे उत्पन्न होऊ लागते की त्याद्वारे अद्भुत कार्य केल्यावर मनुष्य स्वतःच आश्चर्यचकित होऊन जातो. विगोरीज (फ्रांस)चा एक शिकारी बॅरन क्रिस्टोफरसनच्या घोड्याचा पाय शिकारीच्या धामधुमीत तुटला. घोड्यास त्या दयनीय अवस्थेमध्ये सोडून जाणे त्याला योग्य वाटले नाही. त्याने सुमारे ४२५ पौंड वजनाच्या घोड्यास खांद्यावर उचलून घेतले व दीड मैल अंतरावरील पशू चिकित्सालयापर्यंत प्रचंड ओझे वाहून पोहचविले. नेहमी आपला भार वाहून नेणाऱ्या घोड्याविषयीच्या सहानुभूतीनेच त्याच्या अंतःकरणातील साहस व बळ उफाळून आले व त्याने हा पुरुषार्थ करून दाखविला.

गिऱरुपे या इटलीतील प्रमुख शहरामध्ये फिनोज पी वॅग नावाचा फोरमन दारूगोळ्याच्या एका कारखान्यात काम करित होता. तिथे धातूच्या पत्र्यांना बारूदच्या मिश्रणाने छिद्रे पाडली जात असत. फिनोज पी वॅग एका चार फूट लांब व तेरा पौंड वजनाच्या ड्रिलिंग मशीन जवळ काम

करीत होता. एकाएकी काही बिघाड झाल्यामुळे ड्रिलिंग मशीनचे ड्रिलबीट वेगाने उसळले आणि वॅगच्या डोक्याखालच्या भागात घुसून मेंदू जवळील हाडे तोडून बाहेर निघून गेले. त्याला बेशुद्धावस्थेतच एक मैल अंतरावरील हॉस्पिटलमध्ये नेण्यात आले. तिथे डॉक्टरांनी त्याचे ड्रेसिंग मोठ्या निराशेने केले, कारण वॅगच्या वाचण्याची कोणतीच लक्षणे दिसून येत नव्हती. परंतु जेव्हा रात्री १० वाजता तो शुद्धीवर येऊन बोलू लागला, तेव्हा डॉक्टरांनी अगदी मनापासून औषधोपचार करणे सुरू केले. तीन महिन्यातच तो अगदी ठणठणीत बरा झाला व घरी परतला.

डॉक्टरांचा अंतिम रिपोर्ट हल्लीच्या तज्ज्ञ डॉक्टरांसाठी अभ्यास व आश्चर्याचा विषय आहे. हार्वर्ड मेडिकल कॉलेजमध्ये वॅगच्या डोक्याच्या तुटलेल्या हाडांचे तुकडे, पदार्थ, कागदपत्रे व ते ड्रिल बीट इत्यादी अजूनही सुरक्षित ठेवले आहेत. शरीर विज्ञानवेत्त्यांचा सहजा सहजी विश्वासच बसत नाही की एवढ्या भयंकर रूपात मेंदूस झालेल्या आघातानंतरही एखादी व्यक्ती जिवंत राहून आपले सामान्य जीवन सुरळीतपणे चालवू शकते.

साहसपूर्ण प्रसंगांच्या शृंखलेमध्ये एक घटना इ.स १८९१ ची आहे. एक इंग्रज कोळी आपल्या साथीदारांसह आवश्यक ते सर्व साहित्य घेऊन एका विशालकाय व्हेल माशाची शिकार करण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत होता. हा व्हेल मासा ऑकलंड द्वीपाजवळ आढळून आला होता. दोन नावांवर स्वार झालेल्या कोळ्यांनी त्या माशावर भाल्यांनी आक्रमण केले. व्हेलने उसळी घेतली व पाण्यात उपडा पडला. जेव्हा त्याची शेपटी एका नावेवर जोरात आदळली तेव्हा त्या नावेचा नावाडी समुद्रात बुडाला व गतप्राण झाला. दुसरा नावाडी जेम्स वार्टली यास व्हेल माशाने गिळंकृत केले. साहसी जेम्स वार्टलीने आपले मनोबल खचू दिले नाही. त्याने आपल्या खिशातून शिकारी चाकूस महत्प्रयासाने बाहेर काढले व पोटात

जखडल्या जाऊनही त्याने व्हेलचे पोट कापण्यास सुरुवात केली. काही तासांच्या मेहनती नंतर तो यशस्वी झाला. दोन दिवसांनंतर बेशुद्धावस्थेत समुद्राच्या पाण्यातून त्याला बाहेर काढले व हॉस्पिटलमध्ये भरती केले. तिथे डॉक्टरांनी सतत ३ आठवडे प्रयत्नांची पराकाष्ठा केल्यानंतर तो शुद्धीवर आला. माशाच्या पोटांमध्ये त्याचे शरीर खूपच क्षत-विक्षत होऊन गेले होते. त्याला पूर्ववत होण्यासाठी दोन महिन्यांचा कालावधी लागला. आपल्या धैर्य व मनोबलामुळेच वार्टली व्हेल माशाच्या पोटातून जिवंत बाहेर निघू शकला. प्रेस फोटोग्राफर्स आणि मुलाखत घेणारांसाठी तो एक आश्चर्य बनला होता. त्याने हे सिद्ध करून दाखविले की जर प्रबळ इच्छा शक्ती असली, तर कोणत्याही संकटातून सुखरूप बाहेर पडता येते.

साहसच बनविते मनुष्याला अजिंक्य

सर्वसामान्य माणसे सदैव संधी आणि साधनांचा शोध घेत असतात, परंतु जे संकल्प व साहसाचे धनी असतात, ते अशी पाऊले उचलतात की ज्यामुळे कळून चुकते की यांच्या प्रयत्नांमागे न जाणे कितीतरी व्यर्त्कींचे बाहुबल, बुद्धिबल आणि सहयोग काम करीत असतात. अनेक ऐतिहासिक प्रसंग आणि आख्याने याचे प्रत्यक्ष पुरावे आहेत.

हनुमान बाल ब्रह्मचारी होते. त्यांचा पराक्रम सर्व विदित आहे. पर्वत उचलणे, समुद्र ओलांडून जाणे, लंका दहन या सारखी अशक्य कोटीतील कार्ये त्यांनी पूर्ण करून दाखविली. या विषयीच्या कथा; दंत कथा मुळीच नाहीत. लंका जाळल्यानंतर त्यांनी आपल्या शरीरातील उष्णता शांत करण्यासाठी समुद्रात उडी घेतली, तेव्हा त्यांच्या शरीरातून निघालेला घाम मासळीने गिळला. कथेनुसार त्या घामाची शक्ती ती मासळी पचवू शकली नाही व त्यापासून मकरध्वजाची उत्पत्ती झाली.

हनुमानाशी जुडलेल्या पौराणिक कथा, ग्रीक साहित्यामध्ये हरक्यूलिसशी जुडलेल्या कथा आणि श्रीकृष्णाचे ज्येष्ठ बंधू बलरामाच्या शौर्य-पराक्रमाच्या गाथा त्या अचाट, अपरिमित पराक्रमाचा परिचय देतात, जो मानवी कायेमध्ये अनंत संभावनांच्या रूपात रोम-रोमात ठासून भरलेला आहे. महर्षी दयानंदानी, त्यांच्या शक्तिबलाच्या संयमाची महत्ता जाणून घेण्यासाठी उत्सुक असलेल्या जमीनदाराच्या घोडे जुंपलेल्या टांग्यास एका हाताने रोखून दाखविले होते की विभूर्तीचा योग्य उपयोग केल्यास, असंयमाच्या छिद्रांद्वारे त्यांना व्यर्थ नष्ट न केल्यास मनुष्याची शक्ती किती प्रचंड होऊ शकते.

अमेरिकेच्या रिचर्डने आपल्या शारीरिक क्षमतेस एवढे विकसित केले होते की मोठ्यात मोठे हातोडे, अति वजनदार लाकडाच्या बल्ल्या, हत्ती व तोफेचे गोळे इत्यादी त्याचे काहीच बिघडवू शकत नव्हते. सॅन्फ्रॅन्सिस्कोचे ६ सामर्थ्यशाली पहिलवान ठोसे मारता-मारता थकून गेलेत, परंतु रिचर्ड असा बसून होता जशी काही त्याच्या शरीराची मालिश केली जात आहे. इ.स. १९६४ मध्ये त्याला १०० पौंडी वजनापर्यंतच्या तोफ गोळ्यांचा सराव होता. १९६६ मध्ये त्याने एका प्रदर्शनामध्ये तोफेच्या तोंडा समोर उभे राहून १५० पौंड वजनाचा गोळ्या सोडावयास लावला, परंतु टेनिसच्या चेंडू प्रमाणे तो उसळून दूर जाऊन पडला व रिचर्ड मात्र स्तब्ध उभा राहिला. या घटनेनंतर त्याला पोलादी माणूस म्हटले जाऊ लागले.

मानवी संकल्पाच्या शक्तीस निश्चितच पारावार नाही. जर एखादा मनुष्य शारीरिक क्षमता वाढविण्याच्या प्रयत्नात गढून गेला, तर तो असा दैत्य बनू शकतो, ज्यास पाहून लोक आश्चर्यचकित होऊन जातात. दृढ-संकल्पासह उद्यम, चिकाटी, आशा आणि साहसाचा समन्वय असेल, तर तो विकसित होऊन लवकरच चंदगीराम पहिलवान बनू शकतो. सर्दी-पडशामुळे नेहमी त्रस्त-ग्रस्त असणारा मनुष्य जग प्रसिद्ध सँडो बनू शकतो.

तो संकल्पशक्तीच्या जोरावर मांस-पेशींना लोखंडासारखे टणक बनवू शकतो. श्वास रोखून ठेवू शकतो आणि हृदयाच्या ठोक्यांवर नियंत्रण ठेवून समाधिस्थ होऊ शकतो. जेवढ्या सौंदर्य प्रसाधनांनी मिळून चेहऱ्याची सजावट होऊ शकते, त्यापेक्षा असंख्यपट अधिक सौंदर्य स्मित, प्रसन्नता आणि खळखळत्या हास्याच्या साह्याने संपादन करता येऊ शकते.

इंग्लंडमध्ये अशी एक महिला जन्मास आली होती की जिच्या शरीरावर ज्वलनशील पदार्थांचा काहीच परिणाम होत नसे. नायट्रिक ॲसिड काही वेळ तोंडात ठेवून जेव्हा ती एका लोखंडी ठोकळ्यावर थुंकली तेव्हा त्यातून अग्नीच्या ज्वाला निघू लागल्या. उकळत्या तेलाला तोंडात ठेवणे, वितळलेल्या मेणास पाण्याप्रमाणे तोंडात ठेवून तोंडाला सील लावून घेणे, जस्ताचा तप्त रस तोंडात टाकून त्यास रुपयाच्या आकारात बदलविणे हे तिच्यासाठी खूपच सहज-शक्य होते. तिने केलेल्या अशा विविध प्रदर्शनांद्वारे सिद्ध झाले होते की तिचे शरीर थोडेही ज्वलनशील नव्हते व तिच्या शरीरावर ज्वलनशीलतेचा किंचितही प्रभाव पडत नव्हता.

इतिहासामध्ये अशा कितीतरी व्यक्ती झाल्या, ज्या अनन्य साधारण साहसाचे प्रदर्शन करून संपूर्ण आयुष्यभर योद्ध्याप्रमाणे जीवन जगल्या. परिस्थिती त्यांना कधीच नमवू शकल्या नाहीत.

फ्रांसच्या न्यूस प्रदेशातील एक कॅप्टन मॅलर मुस्टॅमे शेवटपर्यंत आघाडीचा मोर्चा सांभाळत राहिला. त्याने १२२ लढायांमध्ये भाग घेतला आणि प्रत्येक लढाईमध्ये त्यास गंभीर जखमा झाल्यात. सर्वांना तोंड देत तो ठणठणीत होत गेला. त्याचा मृत्यू १३४ व्या वर्षी झाला. अठराव्या शतकातील एका फ्रेंच जनरलच्या जीवनातही अद्भुत घटना घडल्या. वेपटिस्टे माँटमारिनचे जीवन आगळे-वेगळे होते, अद्भुत होते. त्यांनी २० व्या वर्षी सैन्यात प्रवेश केला. वयाची ७५ वर्षे ओलांडल्यावर इ.स.

१७७९ मध्ये त्यांचा मृत्यू झाला. या कालावधीत ते पूर्णपणे ५५ वर्षे सैन्यात विविध पदांवर कार्य करीत राहिले. ते युद्धाच्या मोर्चावर ५ वेळा गंभीररीत्या जखमी झाले होते. प्रत्येक वेळी त्यांना मृत घोषित करण्यात आले. प्रत्येक वेळी कब्रस्तानात पोहचण्यापूर्वीच ते जिवंत होऊन उठून बसत असत. त्यांचे संपूर्ण शरीर अनेक शस्त्रक्रियांनी कित्येक ठिकाणी फाटले-तुटले होते. मरेपर्यंत ते कधीच हिंमत हारले नाहीत. त्यांना फ्रांसचा राणा संग म्हटल्यास अतिशयोक्ती ठरणार नाही.

ऑस्ट्रियाचे एक जनरल काउन्ट एंटम यांनी आपल्या राष्ट्राच्या सैन्यामध्ये ४७ वर्षे काम केले. या अवधीत त्यांना ८९ लढाया लढाव्या लागल्या. यामध्ये त्यांना ८४ गंभीर आणि शेकडो लहान जखमा झाल्या. त्यांचा मृत्यू युद्धाच्या मोर्चावरच झाला. मरते वेळी त्यांच्या चेहऱ्यावर किंचितही विषाद नव्हता. राष्ट्रासाठी संघर्ष करीत देह झिजवणारे कधीच अशांत स्थितीत शरीराचा त्याग करीत नसतात.

साहसाचा वर्षाव आकाशातून होत नसतो. हे तर सदैव अंतःकरणामध्ये विद्यमान असते. समजदारी, दूरदृष्टी व प्रत्युत्पन्नमती साहसी व्यक्तींना योग्य तो आधार देत असतात व श्रेय-सन्मानाचे अधिकारी बनवितात. फ्रांसच्या जनरल डुवेलेचे सैन्य एकदा किल्ल्यामध्ये घेरले गेले. खाद्य पदार्थदेखील संपून गेलेत. शत्रूच्या ४० हजार सैनिकांना हूल दिली. रात्रीच्या गडद अंधारात घोड्यांवर गव्हाच्या कणकेची पोती अशा प्रकारे बांधलीत की जणू दैत्याकार सैनिक बसले आहेत. त्या सोबतच जनावरांच्या शिंगाना मशाली बांधून रात्रभर त्यांच्या कडून गस्त घालून घेतली. एवढे अफाट सैन्यबल पाहून त्यांच्याशी लढण्याची शत्रू सैन्याची हिंमत झाली नाही. या संधीचा फायदा घेऊन जनरल डुवेलेचे सैन्य तेथून पसार झाले. पराजय विजयामध्ये बदलला.

साधन नव्हे, तर साहस प्रमुख

साधन मोठे की साहस ? याचा निर्णय करण्यासाठी नॉर्वेच्या थॉर हेयर या उत्साही तरुणाने लोकांसमोर एक उदाहरण प्रस्तुत केले. हा उत्साही तरुण साहसास प्रमुख मानून म्हणतो की साहसी व्यक्ती एक तर साधन प्राप्त करून घेते किंवा कमीत कमी साधनांमध्येही पुढे जाण्याचा व यशस्वी होण्याचा मार्ग शोधून काढते.

थॉरचा प्रयोग हा होता की बोरूच्या जाड काड्यांची नाव बनवून तिच्या साह्याने कठीण वाटणारा सागरी प्रवास यशस्वीरीत्या कसा काय संपन्न करता येतो, ते दाखवून देणे. या लोखंडाच्या विशालकाय व यंत्रांनी सुसज्जित जहाजांच्या युगात बोरू सारख्या कमकुवत साधनांनी बनविलेल्या नावेची तुलना तरी कशी होऊ शकेल ? परंतु तिचा उपयोग करून हे तर सिद्ध केले जाऊ शकते की मनुष्याचा पुरुषार्थ आणि मनोबल एवढे प्रबळ असते की साधनांचा अभाव असल्यावरही त्याद्वारे साधनसंपन्न असलेल्यांसारखे काही तरी भव्य-दिव्य करून दाखविता येऊ शकते.

नॉर्वेच्या या तरुणाने इथोपियाच्या कॅड सरोवरामध्ये मासेमारी करणाऱ्या कोळ्यांच्या मदतीने पहिली बोरूच्या काड्यांपासून नाव बनवून घेतली. ती म्हणावी तशी चांगली बनली नाही, त्यामुळे उद्दिष्ट साध्य होऊ शकले नाही. ती ४३५२ मैलाचा प्रवासानंतर अटलांटिक महासागरामध्ये नष्ट झाली, परंतु एवढ्याने थॉर खचून गेला नाही. सुरुवातीच्या अपयशामुळे त्याचे मन जराही नाउमेद झाले नाही, धीर सोडला नाही. हिंमत हारण्याचा यामध्ये प्रश्र्वच नव्हता. एकाच प्रयत्नात यशश्री लाभली असती, तर मग कोणीही ती मिळवू शकला असता. साहसाची परीक्षा तर अपयशाच्या कसोटीवरच होत असते.

हेयरथॉरने दुसरी नाव लॅटिन अमेरिकेच्या बोलीव्हिया क्षेत्रामध्ये

स्थित नितचाचा सरोवरामध्ये काम करणाऱ्या मासेमाऱ्यांच्या मदतीने बनवून घेतली. ही बोरूच्या जाड काड्यांचीच होती. या नावेमध्ये विभिन्न देशांचे सात इतर प्रवासीदेखील आपल्या सामानांसह स्वार झाले. तिथून ते आफ्रिकेला गेले. दिनांक १७ मे, १९७० रोजी मोरक्को (आफ्रिका)च्या साफ्री बंदरावरून ही नाव आपल्या पुढच्या प्रवासासाठी रवाना झाली आणि १२ जुलै, १९७० रोजी दक्षिण अमेरिकेच्या वारंडोस क्षेत्रातील ब्रिज टाऊन बंदरात येऊन पोहचली.

ब्रिज टाऊनला पोहचल्यावर या बोरूच्या काड्यांच्या नावेवर एवढा लांब व अचाट धाडसी प्रवास करण्यात यशस्वी झालेल्या दलाचे स्वागत लाकडाच्या वीस नौकांनी रांगेत उभे राहून अत्यंत भावपूर्ण वातावरणामध्ये केले. बंदरावर दर्शकांची अपार गर्दी उसळली होती. स्वागत समारंभाची आकर्षक सजावट व संपूर्ण तयारी लोकांनी उत्साहाने केली होती. दर्शकांना या निष्कर्षाप्रत पोहचण्यास मदत झाली व प्रेरणा मिळाली की अचाट साहस असले म्हणजे अल्प-स्वल्प साधनांच्या मदतीनेही मनुष्य महानतम यश संपादन करू शकतो. या उलट मनोबल आणि पुरुषार्थाचा अभाव असला म्हणजे विपुल साधने असूनही अपयशच पदरी पडत असते. ही इतिहास घडवणारी बोरूची नाव आजही ओस्लो (नॉर्वे)च्या कोनटिकी संग्रहालयामध्ये सुरक्षित ठेवलेली आहे, जी दर्शकांना साहस आणि मनोबलाच्या प्रचंडतेचे महत्त्व समजाविण्यासाठी, लक्षात आणून देण्यासाठी प्रेरित करित आहे.

जलमार्गाने भू-प्रदक्षिणा करणाऱ्या वास्कोदिगामा आणि कोलंबसच्या साहस कथा-गाथा तर प्रसिद्धच आहेत. या जगात अशाही अचाट साहसी व्यक्ती होऊन गेल्या आहेत, ज्यांनी वैज्ञानिक प्रगतीच्या आरंभिक दिवसांमध्ये छोट्या-मोठ्या जहाजातून किंवा बलून मधून ध्रुव प्रदेशांचा प्रवास केला. विज्ञानाने प्रतिकूल वातावरणात राहण्याची साधन-सामग्री जुळविली आहे. शिवाय विविध प्रकारचे वैज्ञानिक संशोधन होऊ लागले, परंतु २० व्या

शतकाच्या सुरुवातीस या दोन्ही ध्रुवांच्या फोटोग्राफीची किंचितही कल्पना नव्हती. तरी देखील कितीतरी अचाट साहसाचे स्वामी असलेल्या व्यक्तींनी प्रयत्न केला की हे ध्रुवीय प्रदेश नेमके कुठे आहेत व तिथे परिस्थिती व वातावरण कसे आहे ? उत्तर ध्रुवाचा सर्वात पहिला प्रवास डॉ. फ्रेडरिक अल्बर्ट कूक यांनी केला होता. या अमेरिकन वैज्ञानिकाने आपले एस्किमो साथीदार आणि २६ कुत्री सोबत घेतली. हा प्रवास त्याने दररोज २३ मैल या हिशेबाने पूर्ण केला. २९ मार्च १९०८ रोजी तो प्रवासावर रवाना झाला आणि ४२ दिवसांनी नॉर्थ सीच्या मार्गाने जल प्रवास करून तो एबरडीन (स्कॉटलंड)ला परत आला. याच प्रकारे दक्षिण ध्रुवाच्या विजयाचे श्रेय ब्रिटिश रॉयल नेव्हीच्या कॅप्टन जेम्स कुक्सकडे जाते. ते जहाजात बसून रवाना झाले. नंतर पुढे कुत्री जुंपलेल्या गाड्यांसह ५३ दिवसांमध्ये आपला प्रवास पूर्ण करून केप ऑफ गुडहोपवरून यू०के०ला परत आले.

अल्बर्ट कूकच्याही अगोदर इ.स. १७८३ मध्ये फ्रेंच वैज्ञानिक प्रो. एडविन चार्ल्सने पहिला बलून बनविला. यानंतर त्याच्या क्षमता व 'आकृतीमध्ये हळूहळू सुधारणा होत गेली. त्यावेळचा विकसित बलून ज्याचे नाव 'जॅपलीन' होते, त्यास घेऊन काही साहसी तरुण प्रवासावर रवाना झाले.

त्या मोहिमेचे संचालन केले जर्मन डॉक्टर उल्सवीन यांनी. जॅपलीनमध्ये एकूण ५६ व्यक्ती स्वार झाल्या होत्या. त्या पैकी ४० संचालन करणारे आणि १६ संशोधन करणारे होते. हा बलून एका लहानशा मैदाना एवढा आणि चर्च सारखा उंच होता. त्यामध्ये झोपळ्यापाळणे टांगले होते. त्यामध्येच प्रवासी बसले होते.

लेक कांसटॅन्स येथून उड्डाण करून तो बलून जर्मनी, स्वीडन, एस्थोनिया, फिनलंड, रशिया इत्यादी देशांच्या सीमा ओलांडून ध्रुव प्रदेशात पोहचला. एल्फोरा अंतरीपपासून त्याने सुविस्तृत ध्रुवीय क्षेत्रावर उड्डाणे

केली आणि विविध प्रकारचे फोटो काढले. सुमारे एक आठवडाभर तो बलून उड्डाण करित राहिला. त्या प्रारंभिक साहसपूर्ण मोहिमेतून लाभलेल्या महत्त्वपूर्ण बाबी, माहिती तसेच अभूतपूर्व यश या बाबी श्रेयाच्या तेवढ्याच अधिकारी आहेत, जेवढ्या आजच्या काम्प्यूटर युगाच्या.

प्रतिकूल परिस्थितीतही प्रगती शक्य

एखाद्याला उन्नतिशील बनण्यासाठी त्याच्या जवळ योग्य ती सर्व साधने असायलाच हवीत किंवा त्याच्या पालकांनी त्याच्यासाठी शिक्षण, साधने व सोयी यांची व्यवस्था करणे आवश्यक नाही. कारण हे सर्व असले तर फारच उत्तम, परंतु यांचा अभाव असला तरीसुद्धा मनुष्य आपली इच्छाशक्ती आणि तत्परतेच्या बळावर प्रतिकूल परिस्थितींनाही अनुकूलतेमध्ये बदलू शकतो आणि सर्व सामान्य अडथळांना आपल्या मनोबलाच्या आधारे दूर करून उन्नतीच्या शिखरापर्यंत पोहचू शकतो.

डिझराइलीच्या मते 'यश संपादन करण्याचे काही रहस्य त्या कार्यामध्ये दृढतेने मनापासून व चिकाटीपूर्वक गुंतून राहणे हेच आहे.' काही लोकांचे म्हणणे असे आहे की भौतिक यश अर्थहीन आणि चुकीचे आहे. यशाच्या प्रतीकाच्या रूपात धनाचे आपले एक महत्त्व आहे. लेखक, संगीत तज्ज्ञ, चित्रकार, मूर्तिकार, शेतकरी किंवा मजूर या सर्वांना पोटभर भोजन हवे असते, परंतु रचनात्मक प्रवृत्तींचे उद्दिष्ट केवळ धनोपार्जनच नसावे. जगातील अनेक बुद्धिवंत व प्रतिभावंत असे आहेत, जे अभावातच जन्मले, सुख-सोयीपासून सर्वस्वी वंचित राहिले आणि बिकट परिस्थितीशी संघर्ष करून यशाचे लक्ष्य गाठू शकले.

यशासाठी सुख-सोयी व साधने हवीतच असे नाही. ज्यांना आयुष्यभर सुख-सोयी मिळाल्या नाहीत आणि गरिबी व अभावांमध्ये राहूनही त्यांनी अशी कार्ये करून दाखविलीत, जे सुख-सोयीयुक्त

साधनसंपन्न लोकही करू शकले नाहीत. यशस्वी होण्यासाठी यशाची उत्कट कामना व दृढ संकल्पशक्तीच मुख्य आहे.

अंध कवी होमर ग्रीस देशाचा प्रख्यात भिकारी होता, परंतु तो आपल्या साहित्य रचनेने आजही अमर आहे. याच प्रकारे रोमचा महाकवी विर्जिल सामान्य स्वयंपाक्याचा मुलगा होता. आपल्या विशिष्ट प्रकारच्या अप्रतिम कथांचा रचनाकार ईसाप एक अतृप्त कुरूप व काळा गुलाम होता. डिमास्थेनस लोहार कुटुंबात जन्मला होता. त्याचे वडील चाकू व सुन्या बनवून कुटुंबाचे पालन पोषण कसे बसे करायचे, परंतु डिमास्थेनसच्या भाषणांना आज ही आठविले जाते.

जग प्रसिद्ध पुस्तक 'डॉन क्विक्झोट'चे लेखक सर बॅटिस सैन्यातील एक सामान्य शिपाई होते. इंग्रजीचा महान कवी कीट्स एका मध्यमवर्गीय श्रीमंताचा मुलगा होता. त्याने आपल्या जीवनाची सुरुवात औषध विक्रेत्याकडे नोकरी करून केली होती. होमरच्या पद्य साहित्याचे अनुवादक अलेक्झांडर पोप हे एका व्यावसायिकाचे पुत्र होते. कवी एके साइडच्या वडिलांचा व्यवसाय कसायाचा होता. स्कॉटलंडचे राष्ट्रकवी रॉबर्ट बर्न्सने आपले जीवन हलवायाच्या व्यवसायाने प्रारंभ केले. पॅराडाइज लास्टचे लेखक मिल्टन एका शाळेमध्ये शिक्षक होते. विख्यात कोषकार जॉन्सनचे वडील सामान्य पुस्तक विक्रेता होते. पामेला आणि कॅरिमा या सारख्या रोमॅंटिक कादंबऱ्यांचे प्रसिद्ध लेखक सॅम्युएल रिचर्डसनचे वडील सामान्य सुतार होते.

अमेरिकेचा शोध लावणारा कोलंबस विणकर होता. बेंजामिन फ्रँकलिन जे पुढे अमेरिकेचे राष्ट्रपती झाले. छापखान्यात छपाईचे काम करीत असत. पोप सिक्सटस पंचम सुरुवातीस डुकरे पाळण्याचे काम करीत असत. महान कलाकार होंगॉर्थ भांड्यांवर नक्षीकाम करीत तसेच त्यांनी रेशमी वस्त्र विक्रेत्याकडे नोकरी पण केली होती. नव्याने माहीत झालेल्या धूमकेतूचे संशोधक 'एडमंड हॅली' आहेत. यांच्या नावानेच तो

धूमकेतू प्रसिद्ध आहे. हे गृहस्थ साबण बनविण्याचा उद्योग करायचे. तो सोडून ते एक खगोल शास्त्रज्ञ बनले. हर्शल एक गरीब संगीतकार होता. रिचर्ड आर्कराइट बराच काळपर्यंत न्हाव्याचे काम करित असत. प्रख्यात वकील ब्लॅक विणकराचे पुत्र होते.

इतिहासाची पाने अशा प्रतिभाशाली पुरुषांच्या पुरुषार्थी गाथांनी भरलेली आहेत, ज्यांनी संकल्प व पुरुषार्थाच्या बळावर स्वतःस उन्नत केले, स्वतःला काही आगळे वेगळे बनवून दाखविले आणि विभिन्न प्रकारच्या सामर्थ्यांच्या संदर्भात विक्रम नांदविला. त्यांच्या पैकी अधिकांश असे होते, ज्यांना सुरुवातीस दीन-हीनच मानले जात होते, परंतु आपल्या मनोबलाचा उपयोग करून आश्चर्यजनक प्रगती करण्यास समर्थ सिद्ध झालेत.

हरियाणाचा जग प्रसिद्ध पहिलवान चंदगीराम सुरुवातीच्या काळात क्षय रोगाने खूपच त्रस्त झाला होता. युरोपचा सँडो सततच्या सर्दी-पडशामुळे भयंकर त्रस्त झाला होता व शरीर हाडांचा सापळा झाला होता, परंतु जेव्हा त्यांनी आपल्या शरीराची काळजी घेणे सुरू केले व धष्टपुष्ट होण्याचा दृढ निश्चय करून प्रकृती ठणठणीत व्हावी म्हणून सर्व नियमांचे दृढतापूर्वक पालन करू लागले तेव्हा कालांतराने त्यांची जगातील नामवंत पहिलवानांमध्ये गणना होऊ लागली. त्यांच्या स्थितीमध्ये कायाकल्पा सारखे परिवर्तन घडून आले.

कालिदास आणि वरदराज तारुण्यावस्थेत मूढमती, जड बुद्धीचे समजले जात. विश्वविख्यात वैज्ञानिक आइंस्टाईन यांचीही बुद्धी सुरुवातीस अगदीच मंद होती, परंतु या लोकांनी जेव्हा आपल्या बुद्धीस तीक्ष्ण करण्याचा दृढ निश्चय केला व त्या दिशेने पुरेपूर प्रयत्न केला तेव्हा ते यशस्वी झालेत. त्यांची गणना प्रथम श्रेणीच्या विचारवंत-बुद्धिवंतांमध्ये होऊ लागली. ऑलंपिक खेळ व सर्कसमध्ये अद्भुत कामे करून विक्रम नांदविणारे पहिल्यापासूनच तशा स्थितीत नव्हते. त्यांनी स्वतःला विशिष्ट

साच्यामध्ये घडविण्याचा मनापासून प्रयत्न केला आणि त्या स्थितीप्रती जाऊन पोहचले, जिला पाहून त्यांच्या साथीदारांना त्यांच्या प्रगतीमागे एखादा जादूसारखा चमत्कार असल्याचे वाटत असे.

अमेरिकेचे राष्ट्रपती अब्राहम लिंकन अत्यंत दरिद्री कुटुंबामध्ये जन्मले होते. उपयुक्त वातावरण व आवश्यक ती साधन सामग्री नसल्यावरही त्यांची महत्त्वाकांक्षा त्यांना स्वस्थ बसू देईना. त्यांनी कसेही करून सुशिक्षित होण्याचा दृढ निश्चय केला व त्यात ते यशस्वी झाले. नामांकित वकील झाले. निवडणूकीत १३ वेळा हरल्यावरही त्यांनी हिंमत सोडली नाही, निराश व हताश पण झाले नाहीत. त्यांनी आपले मनोबल ढळू दिले नाही व प्रयत्नांमध्ये शिथिलता सुद्धा येऊ दिली नाही. शेवटी ते अमेरिकेचे अद्वितीय प्रतिभावान राष्ट्रपती बनले. अमेरिकन राष्ट्रपतींमध्ये जॉर्ज वाशिंग्टन आणि गिरफोटा सारख्यांना वाडवडिलांची सुख-साधने व संपत्ती मिळाली नव्हती. उलट ते अभाव आणि प्रतिकूल परिस्थितींशी दोन-दोन हात करीत स्वतःच स्वतःचा मार्ग काढित पुढे जाऊ शकले.

इतिहासाची पाने चाळली तर सुख-सोयी व साधनांच्या आधारे व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणारे लोक बेटांवर मोजण्या इतपतच मिळतील. बहुतांशी साधनसंपन्न व्यक्ती सुख-सोयीचा मोठ्या प्रमाणात विलासी उपयोग करित राहिल्यामुळेच व्यक्तिमत्त्वाच्या दृष्टीने निकृष्ट व हीन बनत गेले. प्रगतिशील व्यक्तींची जीवनगाथा असे सांगते की मनोबल आणि साहसाद्वारेच सामान्य परिस्थितीमधील लोक प्रगतीच्या सर्वोच्च शिखरावर पोहचण्यात समर्थ सिद्ध झाले. ज्यांनी स्वतःवर नियमित जीवनचर्या, नियमांचे कठोरतापूर्वक पालन, दृढता आणि साहसीपणाचा अंकुश ठेवला, त्यांच्या प्रगतिपथास कोणीच अडवू शकले नाही.

हे मनोबल कोणाकडून अनुदान म्हणून मिळत नसते, तर आपल्या वैयक्तिक अकल हुशारीच्या बळावरच ते वाढविता येते. मनोबलाचा

प्रथम प्रयोग आणि अभ्यास आपल्या दोष-दुर्गुणांशी संघर्ष करून आणि सदगुणांना वृद्धिंगत करण्याच्या माध्यमातून केला जातो. लोक हे विसरून जातात की लहान सहान दुर्बलताच मनुष्याला तसेच पोकळ व दुबळे बनवून टाकतात जसे फुटलेल्या घागरीतून थेंब-थेंब पाणी गळून ती रिकामी होऊन जाते. या उलट एक-एक कण गोळा केल्याने मणभराचे भांडे देखील शिगोशिंग भरून जाते.

दुर्गुणांमध्ये चोरी-बेईमानी या सारख्या दोष-दुर्गुणांची प्रामुख्याने निंदा केली जाते, परंतु खरे पाहता आळस आणि प्रमाद हेच सर्वात मोठे दुर्गुण आहेत. अस्ताव्यस्तपणा आणि अव्यवस्थितपणामध्ये कोणतीच व्यक्ती दुर्गुण रहित बनू शकत नाही आणि इतरांवर आपली छापदेखील पाडू शकत नाही. मग ती कितीही योग्य का असेना. अशी व्यक्ती जे कार्य हाती घेईल, त्यामध्ये त्रुटीच त्रुटी दिसून येतील. अशा लोकांकडे एखादे महत्त्वपूर्ण व जबाबदारीचे काम सोपविण्यातही लोक मागे पुढे पाहतात. ते अप्रामाणिक नसूनही अव्यवस्थेमुळे त्यांना कुचकामी व अयोग्यच ठरविले जाते. असे लोक एक प्रकारे आपली प्रतिष्ठाच गमावून बसतात, मग उन्नतीच्या संधी मिळविणे तर फार दूरची बाब आहे. जो आपल्या त्रुटी आणि चुकांवर बारकाईने लक्ष ठेवत नाही आणि त्यांना सुधारण्याचा प्रयत्न करित नाही, निश्चित जाणावे की त्याचे नशीब नेहमीच डावे अर्थात् प्रतिकूलच राहील.

संकल्पबल, साहस आणि मनोबलाच्या वृद्धीचे जर महत्त्व समजून घेतले, तर असे समजावे की आत्मबल आणि लोकादराचा सुनिश्चित मार्ग गवसला आहे. स्वतःचे व्यक्तिमत्त्व उजळून काढण्याचा आणि प्रतिभावान बनण्याचा राजमार्गसुद्धा हाच आहे.

